

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»
МИКИТЮК КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА

Керівник: канд. пед. наук, доц. Піц І. І.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ___ від _____ 2023 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Микитюк К. В. Розвиток культури діалогічного мовлення молодших школярів у освітньому процесі початкової школи. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 106 с.

Дана кваліфікаційна робота присвячена актуальній проблемі розвитку культури діалогічного мовлення у молодших школярів під час їхнього освітнього процесу в початковій школі. В сучасному суспільстві вміння ефективно спілкуватися, висловлювати свої думки та розуміти інших є важливою складовою успішного особистісного та професійного розвитку.

У першому розділі роботи проаналізовано генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення, лінгвістичні засади діалогічного мовлення та специфіка розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

Другий розділ роботи присвячено емпіричному дослідженню рівнів розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів та обґрунтуванню організаційно-педагогічних умов розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

У цій роботі досліджуються основні аспекти розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи, включаючи важливість цієї навички, вплив вікових особливостей на процес розвитку, а також методи та стратегії, які можуть бути використані педагогами для покращення цього процесу.

У роботі проводиться аналіз існуючих педагогічних підходів та методик, спрямованих на розвиток діалогічного мовлення, та визначається їхня ефективність в контексті початкової освіти. Також досліджуються можливості використання сучасних педагогічних технологій для підвищення ефективності навчання діалогічному мовленню.

Висновки та рекомендації, отримані в ході дослідження, можуть бути корисними для вчителів початкової школи, педагогів-дефектологів, батьків та всіх, хто зацікавлений у покращенні комунікативних навичок молодшого покоління. Робота спрямована на підвищення якості освіти та сприяння розвитку мовленнєвої компетенції дітей у початковому шкільному віці.

Ключові слова: культура мовлення, культура діалогічного мовлення, діалогічне мовлення, культура діалогу, діалог, лінгвістичні засади діалогу, організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

ABSTRACT

Mykytyuk K. V. Development of dialogical speech culture of younger schoolchildren in the educational process of primary school. - Manuscript. Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 106 p.

This qualification work is devoted to the actual problem of the development of the culture of dialogic speech among younger schoolchildren during their educational process in primary school. In modern society, the ability to communicate effectively, express one's thoughts and understand others is an important component of successful personal and professional development.

The first chapter of the work analyzes the genesis of scientific ideas about the development of the culture of dialogic speech, the linguistic foundations of dialogic speech and the specifics of the development of the culture of dialogic speech of elementary school students.

The second part of the work is devoted to the empirical study of the levels of development of dialogic speech culture of junior high school students and the justification of the organizational and pedagogical conditions for the development of dialogic speech culture of junior school students in the educational process of elementary school.

This work examines the main aspects of the development of dialogic speech of elementary school students, including the importance of this skill, the influence of age characteristics on the development process, as well as methods and strategies that can be used by educators to improve this process.

The work analyzes the existing pedagogical approaches and methods aimed at the development of dialogic speech, and determines their effectiveness in the context of primary education. The possibilities of using modern pedagogical technologies to increase the effectiveness of teaching dialogic speech are also explored.

The conclusions and recommendations obtained during the research can be useful for primary school teachers, special education teachers, parents and everyone who is interested in improving the communication skills of the younger generation. The work is aimed at improving the quality of education and promoting the development of speech competence of children at primary school age.

Keywords: culture of speech, culture of dialogic speech, dialogic speech, culture of dialogue, dialogue, linguistic principles of dialogue, organizational and pedagogical conditions for the development of the culture of dialogic speech of younger schoolchildren in the educational process of primary school.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	12
1.1. Генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення	12
1.2. Лінгвістичні засади діалогічного мовлення	19
1.3. Діалог у структурі комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів	25
1.4. Специфіка розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку	31
Висновки до першого розділу	46
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	49
2.1. Емпіричне дослідження рівнів розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів	49
2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи	60
2.2.1. Використання формул мовного етикету у процесі навчання молодших школярів	63
2.2.2. Моделювання ситуацій спілкування як засобу розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи	66
2.2.3. Використання сучасних педагогічних технологій у процесі розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи	70
2.2.4. Залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка	79
Висновки до другого розділу	84
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із показників загальної культури людини, її моральності, внутрішньої та зовнішньої краси є мовна культура. У мовній культурі проявляється інтелект і рівень мислення індивіда, його освіченість та вихованість, культура та ціннісні орієнтації, краса слова та духу як ознаки духовного багатства та неповторної людської сутності.

Сучасна школа за умов відкритого інформаційного суспільства покликана бути інститутом, здатним здійснити органічний інтелектуальний розвиток особистості. У рамках шкільного навчання ключову роль у навчальній мотивації та підготовці учнів до продуктивного спілкування, співпраці, діалогу, як і раніше, відіграє початкова школа.

Діалогічне мовлення є важливою складовою розвитку особистості молодшого школяра. Вміння висловлювати свої думки, слухати і розуміти інших, аргументувати свої погляди, сприяє розвитку критичного мислення, емпатії, адаптивності і самоповаги.

Особливої значущості сьогодні набуває необхідність виховання мовної культури у дітей 6-10 років, яка пов'язана з інтенсифікацією інформаційних комунікацій, з широким впровадженням мережі Інтернет, сучасними технологіями видавничої справи, які певною мірою негативно впливають на створення культури особистісного мовного простору, оволодіння морально-естетичним самовираженням у спілкуванні.

На сьогодні проблема підготовки мовної особистості пов'язана зі специфікою сучасної комунікації, коли міжособистісна взаємодія поступається місцем спілкування в соціальних мережах, з використанням готового набору цитат і картинок, що зумовлює значні труднощі у формулюванні власних думок та проблем комунікації. Зазначена проблема знайшла свій відбиток у нормативних освітніх документах. Так, одним із основних положень Державного стандарту початкової загальної середньої освіти є формування у молодших школярів універсальних комунікативних

дій, найважливішим компонентом яких є діалогічні вміння, оволодіння якими дозволить учням стати активним учасником освітнього процесу.

У сучасному світі комунікація є ключовим навичкою. Молодші школярі, які відчують себе впевнено в діалогічному спілкуванні, здатні краще адаптуватися в соціумі, досягати успіху в навчанні та мають більше можливостей для майбутньої кар'єри.

Розвиток навичок діалогічного мовлення допомагає дітям краще усвідомлювати та розуміти навчальний матеріал. Учні, які можуть задавати питання, обговорювати теми та висловлювати свої думки, активніше залучаються до навчального процесу і засвоюють знання більш ефективно.

Навички діалогічного мовлення сприяють покращенню якості міжособистісних відносин учнів, що може позитивно вплинути на класний колектив, попереджати конфлікти та сприяти спільному навчанню.

Дитина, прийшовши до школи, відчуває значну потребу у діалозі, в обговоренні різних точок зору. Все це, безсумнівно, призводить до виникнення дискусійних ситуацій, які зобов'язують дитину витримувати правила культури спілкування, дотримання яких допомагає зберегти мирний характер обговорення проблеми.

Окрім цього, у початковій школі однією із головних засад організації освітнього процесу є реалізація проблемного навчання, суть якого полягає у тому, що вчитель, переслідуючи навчальні цілі та завдання, створює проблемну ситуацію, яку необхідно вирішити засобами навчального діалогу.

Навчальна проблема спонукає у дитини інтерес, породжує зіткнення думок, але з цим виявляє невміння учнів обговорювати поставлене питання, брати участь у дискусії, з метою вирішення навчальної проблеми. Мова сучасного учня діалогічна, але вона без спеціального навчання носить ситуативний характер; у мові молодшого школяра переважають не поширені пропозиції, односкладові відповіді. Дитина в навчальній ситуації, не володіючи діалогом як формою спілкування, часто уникає співробітництва у розв'язанні завдання.

Стан дослідження проблеми. Сучасна методика розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи заснована на дослідженнях вчених різних галузей наукового знання: педагогіки, лінгвістики, психології, психолінгвістики, риторики.

У лінгвістичних працях висвітлено питання зіставлення діалогу та монологу (Ф.Арват, Є.Коваленко, С.Кириленко, П.Щербань), структури діалогу (М.Вашуленко, С.Вітвицька, О.Глазова), оформлення реплік діалогу (І.Іпатій, О.Кузик).

В даний час у психолого-педагогічних дослідженнях посилилася увага до питань активізації освітнього процесу: обґрунтовано доцільність використання навчального діалогу як провідного методу (А.Котусевич) та засобу (І.Луценко) навчання; доведено ефективність та значимість проблемного навчання (В.Давидов, А.Леонт'єв), у тому числі – на основі поєднання технологій співробітництва та проектної діяльності (А.Ляшкевич, І.Мачуська, В.Медіцев та ін.).

Проаналізовано способи формування важливих для навчання діалогу окремих мовних умінь: уміння розмірковувати, аргументувати (М.Захарійчук, Н.Медведь, В.Науменко, та ін.); вміння формулювати та оформлювати інтонаційно висловлювання (Л.Орбан-Лембрик, Е.Палихата та ін.); вміння слухати та чути з опорою на невербальні засоби спілкування (Е.Палихата, О.Петрик, К.Пономарьова та ін.); вміння будувати та вести діалог за правилами мовного етикету (М.Вашуленко, І.Мачуська та ін.).

Аналіз літератури та вивчення стану роботи з розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи дозволив виявити суперечність між потребами практики у підвищенні ефективності діалогічного спілкування учнів, з одного боку, та недостатньою розробленістю методики розвитку діалогічного мовлення молодших школярів, з іншого боку.

З урахуванням цих аргументів, проблема розвитку культури діалогічного мовлення у молодших школярів залишається актуальною і

вимагає подальшого дослідження та розвитку методів та підходів до її вирішення у сучасній освіті.

Об'єкт дослідження – розвиток культури діалогічного мовлення молодших школярів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання дослідження**:

- ✓ проаналізувати генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення молодших школярів, визначити її структуру та зміст компонентів;
- ✓ розкрити специфіку розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку;
- ✓ емпірично дослідити рівні розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів;
- ✓ обґрунтувати організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення учнів в освітньому процесі початкової школи.

Методи дослідження: загальнонаукові методи (аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, синтез, узагальнення, порівняння) з метою обґрунтування основних положень та понять з даної проблеми, систематизації науково-педагогічних досягнень; емпіричні методи: анкетування (з метою з'ясування рівня діалогічного мовлення учнів та методів, які використовують вчителі для його розвитку); спостереження за уроками і взаємодією між учителями і учнями, що надасть цінну інформацію про те, яким чином відбувається розвиток діалогічного мовлення в реальному освітньому процесі.

Теоретичне значення дослідження полягає у розкритті змісту та механізму розвитку діалогічного мовлення у молодших школярів, що сприяє розумінню психологічних та когнітивних процесів, які відбуваються в дітей під час мовного розвитку. Результати дослідження можуть слугувати основою для створення методик і програм розвитку діалогічного мовлення в початковій школі, що впливає на підвищення якості освіти та покращення методів навчання. Дослідження сприяє вдосконаленню теоретичного підґрунтя педагогічної науки у сфері мовленнєвого розвитку дітей, розширює базу наукових знань та висуває нові гіпотези та теорії у цій області⁴ підкреслює важливість розвитку комунікаційних навичок у молодших школярів і популяризує цю тему серед педагогів, батьків та інших зацікавлених сторін. Результати даного дослідження можуть відкривати нові горизонти для майбутніх розвідок у галузі педагогіки, психології та лінгвістики, що стосуються мовленнєвого розвитку дітей.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати можуть служити основою для розробки і впровадження нових методик та програм навчання в початковій школі, спрямованих на розвиток діалогічного мовлення учнів. Це допоможе підвищити якість навчання та зробити його більш ефективним. Дослідження допоможе вчителям та педагогам підтримувати розвиток діалогічного мовлення учнів, оскільки учні, які активно беруть участь у діалогах, здатні краще спілкуватися, висловлювати свої думки та розуміти інших. Розвиток діалогічного мовлення сприяє кращому розумінню навчального матеріалу, що може позитивно вплинути на академічні досягнення учнів та зменшити можливість відставання в навчанні. Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що воно сприяє покращенню методів навчання та розвитку учнів, підвищенню якості освіти, розвитку комунікативних навичок та психологічного благополуччя учнів, а також сприяє підготовці молодих людей до успішної кар'єри та активної участі в суспільстві.

Структура дослідження. Магістерська робота складається з двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення

Сучасна соціокультурна ситуація, демократичні процеси, що відбуваються в суспільстві, сприяють підвищенню інтересу до проблеми діалогу та діалогічного мовлення. Пов'язано це, перш за все з потребою у формуванні соціально-активної відповідальної творчої особистості, яка досконало володіє культурою діалогічного спілкування, здатної вступити в обговорення спірних ситуацій та питань, що вміє знаходити оптимальні та безконфліктні шляхи їх вирішення.

Донедавна значення діалогу у процесі формування дитини недооцінювалося, йому відводилася другорядна роль. У той самий час, діалогічна мова, на думку видатного психолога Л.Виготського, – це первинна форма людського спілкування, детермінанта психічного розвитку особистості. Через діалог відбувається освоєння навколишньої дійсності, розвиток дару слова, пізнання внутрішнього світу іншої особистості і самого себе. Ситуації діалогічного спілкування, в яких комунікація здійснюється «віч-на-віч», створюють передумови для саморозкриття кожної мовної особистості, яка вступає в контакт. Діалог з повною на те підставою можна назвати спілкуванням особистим і особистісним: це не тільки експлікація, а й зіставлення, а іноді й протиставлення кількох смислових позицій, пов'язаних з кожним з комунікантів.

Розвиток культури діалогічного мовлення є важливою науковою проблемою, яка вивчається в різних галузях науки, зокрема, в педагогіці, лінгвістиці, психології та інших суміжних дисциплінах. Ця проблема виникає з пізнання важливості діалогічного мовлення для розвитку особистості та суспільства.

Перш ніж розглядати поняття культури діалогічного варто зосередитись окремо на поняттях «культура», «діалогічне мовлення», «культура діалогічного мовлення».

Культура – це комплексна система цінностей, норм, переконань, звичаїв, мистецтва, мови, технологій та інших аспектів життя суспільства. Вона визначає спосіб життя та взаємодію людей у певній групі або спільноті. Культура включає в себе спадковість, історію, соціальні структури і є ключовим фактором формування та розвитку ідентичності і суспільства в цілому.

Не зважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», виділяють наступні її положення: «сутність культури – гуманістична, людино творча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою. Духовна культура є епіцентром особистості». [1]

Отже, особистісна культура – це процес нагромадження знань, досвіду і якісної реалізації їх у діяльності й поведінці. Культура особистості – це і стан, і результат, і продуктивний процес засвоєння та створення соціальних цінностей. Вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів та їх цілісне формування у діяльності. [1]

Складовою культури особистості й того соціального середовища, в якому відбувається її взаємодія із собі подібними, є культура спілкування. Культура педагогічного спілкування включає мовну культуру, комунікабельність, емпатію, доброзичливість, толерантність, імідж, повагу

до людської гідності, уміння висловлювати власні думки й вислуховувати співрозмовника. [31].

На думку В. Медінцева, відкриття діалогу як певної ідеї культури «належить сучасності і означає перший і необхідний крок до проблематизації режиму спілкування. До цього він був лише формою для збереження і розвитку інших змістів і як така ідея залишався непомітним тим хто думав і жив його формами. Та фактична обставина, що базові філософські і культурні тексти були складені в режимі діалогу – сприймалось як природне положення речей (наприклад, «Діалоги» Сократа, Платона), саме тому можливості діалогу не були проблематизовані». [42]

Розв'язання основних завдань формування поняття культури діалогу неможливо без дослідження її сутності і структури. Вивчаючи ідеальну діалогічну ситуацію, Л. Орбан-Лембрик виділяє у діалозі так звані реєстри режиму: «діалог розгортається на декількох рівнях, або у декількох реєстрах: онтологічному, екзистенціальному, культурному і інструментальному (соціальному), де культурний реєстр перш за все пов'язаний із пошуком культурних засобів вираження, спільних для даного соціуму, це символічний вираз засобу буття, існування. [49]

На нашу думку, в основі поняття «культура діалогу» є діалог, який варто розглядати як форму зовнішньої і внутрішньої взаємодії особистості з навколишнім світом.

Діалогічне мовлення – це спосіб спілкування, в якому дві або більше особи обмінюються інформацією, ідеями, поглядами та думками за допомогою мови. У діалогічному мовленні важливо не лише висловлювати свої думки, але й слухати партнера, враховувати його точку зору і реагувати на його висловлювання. Діалогічне мовлення може бути відкритим, де учасники вільно обмінюються думками, або структурованим, коли воно підкоряється певним правилам та форматам [39].

Культура діалогічного мовлення – це сукупність навичок, знань, норм та практик, які визначають, як особи використовують мову під час

спілкування для побудови конструктивного, ефективного і взаєморозуміючого діалогу. Ця культура включає в себе вміння висловлювати свої думки чітко та логічно, слухати з увагою інших, реагувати на їхні аргументи, розв'язувати конфлікти мирним шляхом, підтримувати взаєморозуміння та ефективний обмін інформацією.

Проблемою діалогічного мовлення, культурою діалогу займалися вітчизняні та зарубіжні учені, серед яких: М. Бахтіна, Г. Сагач, В. Сухомлинський, Н. Шведова та інших.

Розкриттю сутності понять діалог, культура діалогу у процесі навчання і виховання особистості присвятили свої праці такі науковці, як: І. Бех, С. Вітвицька, О. Добрович, Н. Волкова, О. Корніак, Л. Орбан-Лембрик, О. Сердюк, В. Сухомлинський та ін.

Діалог розкладається як складне соціальне явище, відтак він може бути пізнаний тільки з позиції системного підходу.

Культура діалогічного мовлення важлива як у сфері освіти, де вона сприяє розвитку навичок критичного мислення та навчанню, так і в суспільному житті, де вона сприяє побудові позитивних взаємовідносин, сприяє розв'язанню конфліктів та формуванню толерантності і взаєморозуміння. Культура діалогічного мовлення є важливим елементом розвитку особистості та суспільства, і її вивчення та підтримка є актуальними завданнями педагогіки і психології.

Загальнонаукова проблема розвитку культури діалогічного мовлення включає в себе різні аспекти когнітивних та психологічних процесів, які відбуваються під час спілкування та впливають на розвиток особистості. Дослідження цієї проблеми сприяє розумінню механізмів, які лежать в основі діалогічного мовлення, і допомагає вдосконалити методи та стратегії навчання та виховання в цій сфері.

Відповідно до філософсько-антропологічної концепції С. Максименко, діалогічність виступає невід'ємною властивістю людської природи. Індивід набуває якісних характеристик, розкривається як індивідуальність лише у

взаємодії із середовищем, у спілкуванні. Ключовим у даному випадку є поняття «інший» (співрозмовник, противник самого себе), тому що особистість стає особистістю, пізнає та усвідомлює себе, свою духовну змістовність лише у співвіднесеності з іншим, через іншого. На думку вченого, саме буття людини є глибоким спілкуванням. Бути означає бути для іншого і через нього для себе. Тільки у спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається і «людина в людині», як для інших, так і для себе самої [37].

Головною умовою виникнення діалогічних відносин, за І.Мачуська є комунікативна інтенція, установка на повідомлення, «на слово». І тут предметне значення виявляється зовні як осмисленої позиції особистості стосовно іншим, тобто «наділяється словом», виникає комунікативна ситуація. Ця ідея знайшла своє продовження у дослідженнях дискурсу за допомогою інтентаналізу. Відповідно до цього підходу, вираження інтенцій та його розпізнавання співрозмовником є важливою передумовою мовної взаємодії. Під інтенціями тут розуміються «предметні спрямованості суб'єкта, що утворюють основу та глибинний психологічний зміст мови, який безпосередньо пов'язаний з цілями діяльності та «баченням світу» суб'єктом, його бажаннями, потребами, установками» [40]. Істотну роль в інтенціональній структурі діалогу грає спрямованість на співрозмовника, яку ми розглядаємо як важливий критерій оцінки розвитку діалогічного мовлення.

Свій внесок у розробку проблем діалогу зробили представники духовно-орієнтованого напрямку у вітчизняній психології (С.Максиментко, В. Соловієнко та ін.). Діалогічний рівень спілкування характеризується ціннісним ставленням до особистості іншої людини, включенням у проблеми та інтереси співрозмовника, прагненням до одностайності та злагоди, взаємним спонуканням до спонтанності, спільним пошуком істини. Для особистості як учасника діалогу важливим є контакт на духовних засадах взаємозацікавленості, взаємовключеності та взаємоспівробітництва.

Виходячи з вищевикладених положень, ми приходимо до розуміння діалогу як вищого, духовно та особистісно орієнтованого рівня людського спілкування.

Опанування діалогом відбувається вже на ранніх етапах мовного розвитку, і в молодшому шкільному віці це найбільш звична для нього форма спілкування. Однак навичками діалогічного мовлення дитина володіє на побутовому рівні, в межах досвіду навколишніх людей. Процес шкільного навчання ставить учня перед необхідністю створювати різні тексти, відповідні ситуації спілкування під час уроку, розпочинати дискусію, суперечка, тоді як школяр не володіє необхідними при цьому вміннями і навичками.

Формування культури діалогу в учнів молодшого шкільного віку відбувається як у процесі навчання, так і в позааудиторній роботі. В основі роботи з формування культури діалогу знаходиться «людинознавча особистісно зорієнтована система виховання, яка визначає напрямки становлення людини з позиції загальнолюдських цінностей, урахуває специфічні особливості національного середовища (історичні, духовні, культурні, релігійні, мовні та ін.), має демократичну та гуманістичну спрямованість та створює умови для повноцінного розвитку майбутнього фахівця, його становлення як професіонала вищого ґатунку» [40]

Не замкненість, а, навпаки – відкритість діалогу, в якому учень опиняється для вирішення найважливіших людських проблем, - забезпечує становлення його внутрішнього особистісного світу.

Діалогічне мовлення є важливим засобом комунікації та розвитку критичного мислення учнів. Це дозволяє їм активно спілкуватися, висловлювати свої думки, слухати і розуміти інших, аргументувати свої погляди і вирішувати проблеми. Розуміння ролі діалогу в освітньому процесі створює базу для наукових досліджень та розробки методів навчання.

Дослідження розвитку діалогічного мовлення дозволяє вивчати когнітивні процеси, які відбуваються у мозку під час спілкування та

обговорення. Це включає в себе процеси розуміння, запам'ятовування, аналізу та синтезу інформації [41].

Діалогічне мовлення вимагає від учасників активного сприймання та аналізу інформації. Учасники діалогу повинні розуміти висловлювання партнера, обирати відповіді та аргументи, планувати своє мовлення, аналізувати або синтезувати інформацію, розв'язувати завдання та приймати рішення. Дослідження когнітивних аспектів діалогічного мовлення допомагає краще розуміти, як люди обробляють інформацію під час спілкування і як це впливає на їхні мовленнєві навички.

Діалогічне мовлення включає в себе не лише розумові аспекти, але і емоційні та психологічні. Учасники діалогу повинні виявляти емпатію, вміти слухати та враховувати почуття партнера, вирішувати конфлікти, будувати позитивні взаємовідносини. Психологічні аспекти діалогічного мовлення досліджуються для з'ясування впливу спілкування на емоційний і соціальний розвиток особистості.

Мова відіграє важливу роль у психологічних процесах сприймання інформації, мислення та вираження емоцій. Дослідження в цьому напрямку допомагає розуміти, як використання мови в діалозі може впливати на сприймання та інтерпретацію інформації, а також які мовні засоби допомагають виражати емоції та думки більш точно та ефективно.

Загальнонаукова проблема розвитку культури діалогічного мовлення включає в себе різні аспекти когнітивних та психологічних процесів, які відбуваються під час спілкування та впливають на розвиток особистості. Дослідження цієї проблеми сприяє розумінню механізмів, які лежать в основі діалогічного мовлення, і допомагає вдосконалити методи та стратегії навчання та виховання в цій сфері.

Проведений нами аналіз сутності понять дослідження дає можливість зробити наступний висновки, що у рамках культурологічного підходу дослідження діалогу реалізує своє пряме освітнє значення, саме: відношення до іншої людини як до цінності, розуміння партнерами один одного,

взаєморозуміння, взаємосприйняття, взаємовплив, доброзичливість, відкритість, взаємне довір'я, толерантність, гуманізація відношень, вміння організувати комунікабельну діяльність у формах, окреслених у правилах і нормах загальної культури поведінки, які були вироблені суспільством протягом довгого періоду часу.

1.2. Лінгвістичні засади діалогічного мовлення

Сьогодні спілкування є головною умовою та основним способом життя людини. Тільки у спілкуванні та у відносинах з іншими людьми людина може відчувати і зрозуміти саму себе, знайти своє місце в цьому світі.

Однією з основних форм мовного спілкування є діалогічне мовлення. Під діалогічною мовою розуміється процес розмовної взаємодії двох чи більше учасників спілкування. У межах розмовного акту кожен із учасників по черзі виступає як слухач та як мовник [41].

Діалогічну мову слід розглядати як комунікативний акт, де має місце зміна ролей того, хто говорить і того, хто слухає.

У лінгвістиці та мовознавстві поняття «діалог» відноситься до однієї з основних форм спілкування, де дві або більше особи взаємодіють одна з одною через мову. Діалог є важливим аспектом мовленнєвої діяльності та досліджується з різних точок зору лінгвістів. Основні характеристики поняття «діалог» у лінгвістиці включають наступне:

- діалог передбачає обмін інформацією, думками, ідеями та почуттями між двома або більше співрозмовниками. Це може бути усний, письмовий або будь-який інший вид спілкування, де є взаємодія мовою;
- у діалозі кожен учасник має активну роль. Вони висловлюють свої думки, запитують, відповідають на запитання, коментують інформацію та реагують на висловлення інших;

- діалог часто має структурований характер, де одна особа висловлюється, а потім інша реагує на це висловлювання. Ця послідовність може бути лінійною, або вона може включати багато обмінів між учасниками;
- діалог використовує мову як основний засіб комунікації. Він може включати різні мовні структури, такі як речення, слова, вирази, терміни тощо;
- діалог може мати різні цілі, включаючи обмін інформацією, вирішення конфліктів, вираження почуттів, обговорення ідей, навчання тощо;
- для розуміння діалогу важливий контекст, включаючи ситуацію, в якій він відбувається, і знання співрозмовників про певні факти або обставини [63].

Діалог вивчається лінгвістами для розуміння структури мовленнєвої діяльності, способів виразу думок та інтеракції між учасниками. Лінгвісти аналізують такі аспекти як структура діалогу, мовні засоби комунікації, просодія (інтонація, ритм мовлення), прагматичні аспекти (призначення, висловлені імпліцитні або експліцитні цілі тощо). Діалог є важливим об'єктом дослідження в лінгвістиці, оскільки він є основним засобом спілкування та передачі інформації між людьми.

До лінгвістичних якостей діалогу слід віднести еліптичність мови, вживання простих синтаксичних конструкцій, присутність кліше, певних мовних стандартів-шаблонів, наявність модальних слів, вигуків та інших засобів виразності, відповідна спрямованість мови, широке вживання екстралінгвістичних засобів (міміки, жестів тощо). Науковці лінгвістичного напрямку діалогічної форми спілкування, а саме (С. Захарова, С. Поляков, М. Скляренко та ін.) одноголосно визнають, що найбільш характерною властивістю даного виду мовленнєвої діяльності є обмін репліками, які об'єднані структурно, інтонаційно та семантично.

Вчені зазначають, що в основу діалогу покладено репліку, яка становить елементарну структурну одиницю діалогічного мовлення. Вона

пов'язана з попереднім і наступним висловлюваннями, без яких є незрозумілою. Репліка не співвідноситься з однією фразою, вона може бути різної довжини – це може бути слово, чи словосполучення, або розгорнуте висловлювання монологічного виду з кількох фраз [70].

Основною, первинною структурною одиницею вважають діалогічну єдність, яка утворюється з кількох реплік, однією з яких є реплікою-стимулу, тобто ініціативна, інша є реплікою-реакцією, тобто реактивна [80]. Діалогічну єдність вчені класифікують за кількістю реплік, які вона містить. Виділяють двохкомпонентні, трьохкомпонентні та багатокомпонентні, тобто ті, які містять більше, ніж три семантично, структурно й комунікативно об'єднані компоненти, що приналежать єдиному смислового центру [80].

У науковій літературі чимало теоретично аргументованих підходів до класифікації діалогів, які допомагають спланувати систему їхнього використання в навчанні молодших школярів, зокрема, у розвитку їх мовленнєвої компетентності у процесі вивчення навчальних дисциплін.

За критерієм види діалогічних єдностей виділяють наступні типи діалогів:

- діалог – одностороннє розпитування (будується за схемою запитання – повідомлення – спонукання);
- діалог – домовленість (будується за схемою повідомлення – спонукання – згода);
- діалог – обмін враженнями (будується за схемою запитання чи повідомлення – повідомлення);
- діалог – обговорення (будується за схемою повідомлення – повідомлення) [80].

Окрім того, виділяють вільні та стандартні діалоги, тобто діалоги етикетного характеру, які обслуговують типові ситуації з чітко визначеними ролями, наприклад, покупець – продавець, лікар – хворий тощо, та передбачають наявність стереотипного мовного матеріалу [80].

Також виокремлюють й інші види діалогів, серед них: сократівський, дослідницький, мотиваційний, риторичний, конфліктний, критично-рефлексійний, смислотворчий і духовний. Науковці зазначають, що навчальний діалог може поєднувати ознаки багатьох видів діалогів, проте якщо один із них заволодіє провідним місцем, то навчальний діалог набуде його форми. Будь-який діалог може відбутися тільки за умови повного прояву особистісних функцій суб'єкта, а саме критичність, самооцінювання, формулювання сенсу речей, побудова власної картини світу, креативна самореалізація та ціннісні орієнтації [52].

На думку Г. Лопатіна, діалоги класифікуються за критерієм функціонального використання:

- фактичні діалоги (які передбачають обмін мовленнєвими висловлюваннями виключно для підтримки розмови);
- інформаційні діалоги (що передбачають обмін різною інформацією);
- дискусійні діалоги (що включають зіткнення різних позицій);
- сповідувальні діалоги (що передбачають довірливе спілкування, з опорою на взаємсприйняття партнерів і розділенні ними сенсів і цінностей життя) [34]

За критерієм визначення конкретних функцій особи Е. Палихата пропонує наступну типологію діалогів:

- мотиваційний,
- критичний,
- діалог-рефлексія,
- конфліктний,
- автономний,
- смислотворчий,
- самопрезентуючий (самореалізуючий) діалог,
- духовний [53].

Звичайно, дослідник вказує на те, що такі діалоги не функціонують в чистому вигляді, проте на відповідному етапі роботи якийсь один тип діалогу завжди переважає [53].

Для розгортання діалогу значення має ініціативна (перша) репліка. Вона і початковим мовним стимулом, і носієм теми. Реакція партнера має бути тематично узгодженою, але точно прогнозувати, що він скаже, важко.

Темою діалогічного мовлення може бути широке коло питань: людина (її вчинки, зовнішність, біографія, мова), подія, річ. Факторами, які формують тему діалогу, є відносини між співрозмовниками, рівень їхньої комунікативної спільності, зовнішні події, ситуація у сенсі.

Як і будь-який інший вид мовної діяльності, діалогічна мова завжди мотивована. Вона характеризується відповідною спрямованістю. Спілкування зазвичай проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре ознайомлені з умовами, в яких відбувається комунікація [53].

До параметрів усного діалогічного тексту можуть бути включені:

- приналежність до тієї чи іншої сфери усномовного спілкування;
- характер тематики (одна тема, перелік тем, кілька різноманітних тем);
- кількість авторів діалогу (діалог, трилог, полілог);
- функціонально-стильовий реєстр (розмовний, офіційно-діловий тощо);
- ступінь підготовленості співрозмовників до мовленнєвого акту (наявність заготовлених думок і фактів, ступінь володіння темою);
- лінгвістичні характеристики (нормативність мови, склад словника, інтонаційна оформленість);
- ситуативність (ступінь опори тих, хто говорить на немовні канали зв'язку в процесі їх мовного контакту і відображення цієї особливості спілкування в тексті);
- глибина та деталізація комунікативної розробки теми (або тем), що обговорювалася протягом мовного контакту;

– наповненість тексту [42].

Діалогічна мова створюється у процесі спілкування двох чи більше партнерів. Мовленнєва поведінка одного співрозмовника в діалозі залежить від мовної поведінки іншого. Кожен із партнерів має на меті діалогічного спілкування. Особливістю діалогічної мови є те, що вона проходить, як правило, у безпосередньому контакті учасників діалогу, які добре знають обстановку, в якій відбувається спілкування.

Н.Ростікус запропонував наступну класифікацію діалогічної мови:

- власний діалог, тобто. діалог зустрічно-спрямованого типу, у якому обидва співрозмовники, обмінюючись інформацією, однаково ініціативно беруть участь у акті непередготовленої мови. Кожен із учасників однаковою мірою впливає на спрямованість змісту діалогу, висловлюючи ті думки, що він вважає за потрібне повідомити, і вибираючи ту форму їх висловлювання, що йому здається найбільш придатною;
- ефективний діалог, тобто. діалог «відцентрового» типу із переважною видачею інформації. У ньому співрозмовник «я» переважно відповідає питанням співрозмовника «він», який і регулює зміст діалогу. У цьому діалозі вся «рівноправність» співрозмовників відсутня, і діалог здійснюється у ситуації, аналогічній проведенню усного анкетного опитування, у якому «він» є анкетуючим, а «я» – анкетованим, хіба що не заповнює усну анкету;
- афективний діалог, тобто. діалог «відцентрового» характеру. У ньому співрозмовник «я», виступає у ролі ведучого діалогу, маючи завдання отримати потрібну йому інформацію, а співрозмовник «він» у ролі видає інформацію відповідно до питань і репліками співрозмовника «я», що визначають зміст діалогу і регулюють його форму. Такий діалог також має характер усного анкетного опитування [64].

За кількістю учасників розрізняють парні та групові діалоги. Групові діалоги вимагають певних парно-діалогічних умінь. Це можуть бути

розмови, обговорення теми, проблеми, дискусії. Груповими діалогами є бесіда, обговорення будь-якої теми, проблеми, прес-конференції. Ведення такого групового діалогу передбачає певні парно-діалогічні вміння, наприклад: вміння перепитати чи уточнити під час розмови, вміння взяти ініціативу до рук.

Розвиток діалогічної мови є пріоритетною підставою забезпечення наступності дошкільної та початкової загальної освіти, необхідною умовою успішності навчальної діяльності та найважливішим напрямом соціально-особистісного розвитку.

Своєчасному формуванню всіх комунікативних навичок сприяє спілкування і, звичайно, приклад старших. Для спілкування необхідні принаймні дві людини, кожна з яких виступає як суб'єкт. Спілкування це не просто дія, а саме взаємодія – воно здійснюється між учасниками, кожен з яких є носієм активності та передбачає її у своїх партнерах.

1.3. Діалог у структурі комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів

На сучасному етапі розвитку освіти, у зв'язку із запровадженням Концепції Нової української школи, нового державного стандарту початкової загальної середньої освіти, одним із основних завдань є формування комунікативних універсальних навчальних навичок. Вони забезпечують уміння слухати та вступати в діалог, брати участь у спільному обговоренні питань, формувати ефективне спілкування з однолітками та дорослими людьми.

Діалог – це взаємодія між двома або більше особами, яка включає в себе обмін інформацією, ідеями та почуттями. Важливо розуміти, що діалог є двостороннім процесом, де кожен учасник має можливість слухати і висловлювати свої думки. Діалог є основним засобом розвитку мовлення

молодших школярів. Вони вчаться висловлювати свої думки, розвивають словниковий запас, вміння будувати речення та сприймати інші точки зору під час спілкування. Діалог також допомагає учням розвивати соціальні навички, такі як слухання, співчуття, вміння виражати власні почуття та розуміти почуття інших. Важливо вчити дітей ввічливому та емпатичному спілкуванню. Він може бути використаний в навчанні для закріплення нових знань та розвитку критичного мислення. Вчителі можуть створювати завдання, де діти обговорюють теми, виражають свої думки та аргументи.

Забезпечення позитивного спілкування: Важливо створювати сприятливу атмосферу для діалогу, де діти відчують себе вільними виражати свої думки без страху перед критикою. Позитивне спілкування сприяє психологічному комфорту та розвитку довіри між учасниками.

Узагальнюючи, діалог є важливою частиною комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів, яка сприяє розвитку мовлення, соціальних навичок та навичок критичного мислення. Вчителі та батьки можуть сприяти цьому процесу, створюючи сприятливі умови для діалогу та активно включаючись у нього.

Комунікативно-мовленнєва діяльність – це така діяльність, яка спрямована на формування висловлювання, що використовується задля досягнення певної мети та її предметом є інша людина.

Поряд із зовнішньою характеристикою комунікативно-мовленнєвої діяльності існує її внутрішня, психологічна характеристика. На думку Н.Сіранчук, вона проявляється в соціальній та індивідуально-психологічній специфіці даного процесу [69].

Основними формами комунікативно-мовленнєвої діяльності молодшого школяра є:

- монолог, у якому переважають комунікативні дії особистості як організатора спілкування інших учасників;
- діалог, у якому суб'єкти взаємодіють між собою.

Діалогічна мова – одна з основних форм мовного спілкування. У тлумачному словнику сформульовано визначення діалогічної мови, під якою розуміють складну мовну діяльність, в якій мова одного з учасників залежить від мовної поведінки іншого.

Діалогічне мовлення, на думку Л. Орбан-Лембрик, це первинна форма людського спілкування, розуміння психічного розвитку особистості. За допомогою діалогу здійснюється пізнання навколишнього світу та самого себе, розвиток словесних навичок. У ситуації діалогічного спілкування, в якій комунікація здійснюється «віч-на-віч», створюються передумови для саморозкриття кожної мовної особистості, яка вступає в контакт [49].

Для діалогічного мовлення притаманні змістовний (питання – відповідь, додавання – пояснення, згода – заперечення) та конструктивний зв'язок реплік. Розвивається усне діалогічне мовлення у конкретній ситуації і може супроводжуватися мімікою, жестами, інтонацією.

Існує кілька видів діалогічного мовлення: розмова, ділова розмова та переговори.

Одиницею діалогічної мови прийнято вважати діалогічну єдність, що включає від двох до десяти взаємопов'язаних реплік. Дані єдності формуються так:

- питання – відповідь;
- питання – відповідь – питання;
- повідомлення – питання;
- повідомлення – повідомлення;
- спонукання – повідомлення.

В. Медінцев відзначає, що сучасна лінгвістика вивчає діалог як категорію, що є комунікативною першоосновою мови. Дослідники підкреслюють, що діалог, як форма мови – це особлива структура, що складається з послідовних реплік, які об'єднуються спільною ідеєю, в ньому втілюється одна з головних рис тексту – тематична єдність. [42]

Діалогічна єдність визначається смисловим і граматичним зв'язком реплік діалогу, де вони виступають як одиниці, пов'язані граматично, лексично, інтонаційно.

Мовленнєвою організацією діалогу є репліки, що змінюють один одного. Їх кордоном буде закінчення мови першого співрозмовника та початок мови другого.

І.Патій у своїй статті зазначає, що репліка є відповіддю на слова співрозмовника. Це такий засіб мови, що визначає діалогічну сутність. У ньому криються неповторність діалогічного спілкування молодшого школяра, тобто обмін висловлюваннями. Як важлива одиниця мови, репліка має відносну формально-граматичну завершеність. Крім того, вона визначає синтаксичну своєрідність діалогічного мовлення: лаконічність конструкцій, стислість, винятковість їх зв'язку один з одним [29].

О.Кондратюк виділив наступні види діалогічного спілкування молодших школярів у навчальній діяльності:

- ситуативний діалог (діалог-розпитування, діалог-повідомлення, діалог-спонування);
- діалог-бесіда (тематична розмова);
- діалог-дискусія [31].

Ситуативний діалог – це мінімальна одиниця зв'язного мовлення, що є основою найважливіших форм діалогу. Через даний вид діалогу визначається повідомлення, запит інформації та спонування для здійснення мовної чи немовної дії учнів. Будь-який ситуативний діалог визначається конкретною мовною ситуацією, що є сукупність вихідних та нових умов, обставин. Саме взаємодія даних умов та обставин створює цільову мовленнєву дію школярів.

У діалозі – розпитуванні один із співрозмовників виступає як ініціатор розмови. У природній обстановці спілкування ролі змінюються. Якщо ж цього немає, то розпитування перетворюється на допит. Питання несуть головне логічне та мовне навантаження та спрямовують діалог у певне русло. Відповіді підпорядковуються питанням.

Діалог – повідомлення має на увазі повідомлення співрозмовнику певної інформації. Тут важливим є вміння будувати інформативний текст і реалізувати свій задум на вимовному рівні.

Діалог – спонукання закликає до будь-якої дії, наприклад спонукання учнів до усвідомлення протиріччя, спонукання до формування навчальної проблеми. Для цього виду діалогічного спілкування дуже важливо те, як сформульоване і з яким тоном вимовляється прохання чи наказ.

О.Вашуленко розмова сприймається як різновид діалогічного спілкування, змістом якої виступає тема, розкривається у вигляді серії ситуативно обумовлених діалогічних єдностей [14].

Розмова – це обмін думками з приводу різних питань. У ній репліки мають досить розгорнутий характер. У розмові питання відіграють велику роль, але не вирішальну. Велику увагу тут набуває коментування та висловлення власної думки.

Одним із видів діалогічного спілкування є дискусія, яка характеризується великою кількістю учасників, які часто виражають різні думки з одного й того ж питання. У дискусії одне монологічне висловлювання може бути тлом для питання і коментуючих реплік.

У ході дискусії молодших школярів відбувається активне включення учнів до пошуку істини. Даний вид діалогічного спілкування має особливу можливість на встановлення її учасників у процесі групової взаємодії.

У центрі спілкування переважно знаходиться діалог – розмова, оскільки саме цей тип уражає побутової і навчальну сферу діяльності молодших школярів.

Характерною рисою діалогу є зміна реплік двох співрозмовників. В основі діалогу лежить вміння ставити питання не тільки співрозмовнику, а й самому собі, відповідати на них, а також коментувати відповіді інших. Важливо, що у діалозі співрозмовники завжди відчують, про що йдеться, і потребують подальшого розкриття сенсу діалогу.

Змістовність учнівських відповідей, ступінь їхньої розгорнутості залежать від того, наскільки значні та різноманітні за змістом питання, які розумово-мовленнєві завдання вони ставлять перед дітьми.

М. Варварук у своїй статті «Лінгводидактичні засади формування діалогічної компетентності учнів початкової школи» свідчить, що з особливостей діалогу є вживання готових мовних формул і стійких мовних поєднань, які називаються мовним етикетом [8].

Тим самим мовний етикет – це готові висловлювання, що механічно відтворюються в типових мовних ситуаціях і виконують функцію контакту, якими учасники діалогу користуються в якості формул звернення, вітання, подяки, ввічливості, вибачення («добрий день», «до побачення», «дякую», «скажіть, будь ласка», «пробачте», «вибачте»).

Діалоги, притаманні молодшим школярам, класифікуються залежно від тематики:

- перші пов'язані з простими, повсякденно-побутовими темами,
- другі – з тематикою складнішого характеру, ці діалоги формуються на засадах розмовного стилю.

Як правило, у звичайних, дружніх бесідах, величезне значення мають міміка, жести учнів. В діалогах більш складної тематики відзначається вплив книжкових стилів мови, у розмовах про переживання, враження – вплив поетичної, художньої мови [2].

Таким чином, під діалогічною мовою молодших школярів розуміється тип мови, що включає обмін висловлюваннями (репліками), на мовний склад яких впливає сприйняття мовної діяльності мовця. Для розвитку діалогічної мови учням необхідно освоїти різні сторони мови, а також розвиток діалогу тягне за собою використання окремих слів та синтаксичних конструкцій. Розвиток діалогічного мовлення відіграє важливу роль у ході мовного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Діалогічну мову можна вважати метою та засобом практичного оволодіння мовою.

1.4. Специфіка розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку

Однією з головних тенденцій сучасної освіти є її комунікативна спрямованість, що передбачає організацію навчального процесу з опорою на формування в учнів навичок, які допомагають навчатися, і навичок мовного спілкування. Подібне можна пояснити тим, що в існуючому нині інформаційному суспільстві добре розвинена здатність до комунікації є одним із найважливіших засобів активної діяльності людини, головним показником рівня її культури, мислення, інтелекту. Вміння грамотно вибудовувати спілкування із співрозмовниками стає вирішальним чинником повноцінного розвитку дитини, а також провідним засобом самореалізації та успішного особистісного зростання сучасної людини. А для учнів початкових класів грамотна мова служить насамперед засобом успішного навчання в школі.

Отже, освіта нині характеризується загальною комунікативною спрямованістю. При цьому робота з формування та розвитку умінь, необхідних для ведення діалогу, безперечно, повинна проводитися від початку навчання дитини в школі, а саме з початкової школи.

Молодший шкільний вік – досить важливий та відповідальний момент у періодизації всього життя людини. Адже саме в цьому віці у дитини формуються ті знання, уміння, навички, якими вона користуватиметься протягом усього життя, які стануть основою всіх знань, здобутих у майбутньому. Переступивши поріг школи, дитина стає більш відповідальною, сумлінною та виконавчою, вона стає школярем [37].

Перехід із дошкільного віку у вік молодшого школяра дається нелегко навіть підготовленій дитині. Саме цей перехід пов'язаний із зміною провідної діяльності дитини. Якщо у дошкільному віці це була сюжетно-рольова гра, то у молодшого школяра провідною діяльністю стає навчальна. Гра, хоч і продовжує займати важливе місце, проте втрачає свою чільну роль розвитку

особистості. З приходом дитини до школи, у житті починається зовсім новий етап її соціалізації, з цього часу дитина носить горде звання – учень.

Зі вступом дитини до школи, у неї з'являється необхідність у розвитку мови. Їй доводиться вирішувати навчальні завдання, що вчить розмірковувати, доводити своє рішення, виникає потреба пояснювати, коментувати, як виконується та чи інша операція, повідомляти ті чи інші правила. Всі ці висловлювання вимагають звернення до інформативної, суворої та точної, неемоційної мови. Все це раніше не було потрібно дитині, тому зараз ці процеси особливо складно піддаються її сприйняттю і розвиток їх потребує особливих зусиль і старань. Дитина знайомиться з діалоговою формою спілкування з наукової точки зору, вона знайомиться з нормами та правилами ведення діалогу, особливостями його будови; від класу до класу це вміння вдосконалюється. З погляду завдань мовного розвитку молодших школярів, оволодіння зв'язною діалогічною мовою є одним із основних. Вирішення цього завдання залежить від кількох факторів:

- мовного середовища, в якому знаходиться дитина за межами школи;
- її соціального оточення та освіченості сім'ї;
- індивідуальних особливостей особистості дитини, її пізнавальної активності тощо, які потрібно враховувати у процесі розвитку діалогічних умінь.

Діалогічна мова, без сумнівів, є основою мовлення. З її допомогою людина, а зокрема дитина, спілкується з навколишнім світом, тим самим отримуючи нові знання та досвід, якщо брати ширше – дитина соціалізується, тим самим долучається до суспільства, пізнає цінності та звичаї свого народу [49].

З переходом дитини до школи, її мова зазнає значних змін, оскільки дитина дорослішає, її увага, пам'ять, мислення та уява вдосконалюються. У дитячому садку діти найчастіше розповідають про всі ситуації, що відбулися з ними і з найближчим їх оточенням без особливого сорому, перейшовши до школи, вони починають усвідомлювати, що спілкування перебуває тепер в

умовах навчальної комунікації. Молодший школяр вирішує навчальні завдання, вчиться міркувати, доводити своє рішення, з'являється необхідність пояснювати, коментувати, як виконується та чи інша операція, повідомляти ті чи інші правила. Всі ці висловлювання вимагають звернення до інформативної, суворої та точної, неемоційної мови.

Участь у діалозі потребує складних умінь:

- слухати і правильно розуміти думку, яку висловлює співрозмовник;
- формулювати у відповідь власну думку, правильно висловлювати її засобами мови;
- міняти за думками співрозмовника тему мовної взаємодії;
- підтримувати певний емоційний тон;
- стежити за правильністю мовної форми, в яку «вдягають» думки;
- слухати своє мовлення, вносити відповідні зміни та поправки [40].

Таким чином, найлегша, на перший погляд, форма спілкування – діалог, вимагає чималих вольових та розумових зусиль. Особливо складною ця форма є для молодшого школяра – дитина повинна розуміти і відстежувати суть розмови, знаходити контакт зі своїм співрозмовником, ще й правильно його зрозуміти та відповісти.

У молодшому шкільному віці дитина засвоює мову у спілкуванні. При цьому переважно розвивається діалог як основна форма розмовної мови. З початком навчання у школі розвиток мови дитини обумовлюється двома особливостями:

- по-перше, мова та система її засобів стають предметом спеціального навчання;
- по-друге, починається освоєння письмової мови та вдосконалення монологу як основної її форми [42].

На цьому етапі вимоги до форм мови все підвищуються. Брати участь у діалозі іноді буває важче, ніж будувати монологічне висловлювання. Обдумування своїх реплік, питань відбувається одночасно зі сприйняттям чужої мови.

Мова досить різноманітна. Це і спілкування людей телефоном, і пояснення вчителем біля дошки нового матеріалу, і суперечки однокласників, і виступ на науковій конференції. Залежно від ситуації мова проявляється у різних формах. Тому слід знати особливості кожного виду діяльності.

Мову поділяють на зовнішню та внутрішню. Зовнішня, своєю чергою, класифікується на усну, тобто. звучить, і письмову, тобто графічно зафіксовану. Так само, зовнішня мова буває діалогічною та монологічною.

Внутрішнє мовлення – це без зовнішніх проявів, тобто беззвучне мовлення, незвучене чи ненаписане; воно стрімке і не має особливих граматичних форм. Внутрішню мову так само називають розмовою із самим собою. Напевно, тому вона є основою того, що скаже людина, яку інформацію вона донесе до своїх слухачів. Адже проговоривши фразу про себе, або обміркувавши сенс бажаного висловлювання, набагато простіше підтримати розмову або вступити в діалог із будь-ким. Тому розвиток зовнішнього мовлення, а зокрема діалогічного, безпосередньо залежить від розвинутого внутрішнього мовлення [42].

Будову внутрішньої мови можна зрозуміти в результаті спостереження за власними думками, але дуже складно, а часом навіть неможливо зрозуміти і розгадати внутрішнє мовлення учнів.

Незважаючи на це, школа розвиває і внутрішнє мовлення дитини теж. Учні вчать готувати свої міркування у думках, тобто лише на рівні внутрішньої мови. Дитина подумки будує пропозицію, можливо, промовляє її, а потім вимовляє чи записує. Завдяки цьому внутрішнє мовлення стає більш чітким і повним. Внаслідок цього дитина навчається правильно і грамотно будувати пропозиції, що, безумовно, допоможе їй під час діалогічної мови.

Якщо внутрішня мова – це про себе і собі, то зовнішня мова – це для інших. Вона розрахована на сприйняття, на те, щоб того, хто говорить

правильно, зрозуміло його оточення: чи то співрозмовники, чи пасивні слухачі. Тому й вимоги до неї дуже високі.

Зовнішня мова буває монологічна і діалогічна.

Монологічна мова, тобто мова однієї людини – це розповідь, виступ із доповіддю, повідомленням тощо. Монолог вимагає колосальної підготовки та вольового зусилля. Щоб монолог вийшов грамотним, пізнавальним, цікавим і переконливим, оратору потрібна велика організація і підготовка, оскільки монологічна мова може бути спонтанною. Виступаючий заздалегідь планує свій виступ як ціле, він складає план (письмово чи усно), готує мовні засоби та окремі фрагменти. Так повідомлення готується учнем іноді протягом кількох днів. Для молодших школярів монологічна відповідь потребує особливої підготовки та багато терпіння [49].

Діалог, на відміну від монологу, передбачає розмову двох чи більшої кількості людей. Кожен наступний вислів у діалозі залежатиме від репліки співрозмовника, ситуації. Діалог не потребує розгорнутих речень та висловлювань, через це в ньому багато неповних речень. Часто в діалозі використовуються питання й оклики, частки, вигуки, зустрічаються приказки і розмовна лексика. Синтаксис діалогу зазвичай нескладний.

Діалог є головною формою спілкування людей. Висловлювання, у тому числі діалог, може бути у вигляді заперечень, пояснень, запитань і відповідей. У діалозі часто використовуються допоміжні засоби мови, за допомогою яких виражається те, що іноді важко висловити словами. До допоміжних засобів мови відносяться: міміка, жести, інтонація. Якщо в діалозі беруть участь кілька людей, це називатиметься полілогом.

Цілий діалог чи окремі його частини можна розцінювати як єдиний мовний акт, як текст. За змістом окремих реплік він малозрозумілий. Адекватно сприйняти діалог можна тільки повністю або разом з парою реплік. Структура діалогу – обмін репліками.

Типи реплік групуються попарно [52]:

а) питання – відповідь;

- б) додавання до першої репліки чи пояснення;
- в) згоду чи заперечення;
- г) форми мовного етикету, наприклад, вітання та відгук.

Кожна репліка може розглядатися як ступінь до продовження діалогу та умова його продовження.

У процесі діалогу діти навчаються правильно говорити, будувати речення та висловлювання. Діалог є важливим компонентом навчання, адже кожна дитина має вміти говорити грамотно, висловлювати свою думку та відстоювати свою точку зору. Діалог для школяра – це спосіб спілкування не лише з друзями, однокласниками, а й із учителем. Дитині важливо навчитися розуміти, що, залежно від співрозмовника, йому потрібно коригувати свої висловлювання, думки, мовлення. Так само школяр повинен мати цілу низку соціальних і мовних навичок, щоб за допомогою діалогу він міг взаємодіяти з оточуючими.

При грамотній організації розвитку діалогічного мовлення вчителем, до 4 класу школяр знайомиться з різними видами діалогу [61]:

- діалог-згода – коли учасники даного виду мовної діяльності доповнюють один одного, вони погоджуються з думкою свого співрозмовника;
- діалог-суперечка виникає в тому випадку, коли учасники не згодні один з одним, коли в розмові та думках є ті моменти, в яких вони бачать різні позиції і не згодні один з одним. При даному виді діалогу важливо зберігати спокійний тон, не переходити на крики та лайки;
- інформаційний діалог припускає розрив знань між співрозмовниками, тобто. коли один знає більше за іншого і може поділитися своїми знаннями;
- функціонально-рольовий діалог, який є рольовою взаємодією учнів. До функціональних ролей відносяться статусні, професійні, ситуативні ролі, що визначаються конкретною ситуацією.

Діалогічна мова, як правило, існує при розмові «віч-на-віч», тобто, співрозмовники для розуміння мають бачити одне одного. Однак діалог існує і без візуального контакту, це і розмова по телефону та спілкування по Інтернету.

Зовнішня і внутрішня мова є важливим чинником формування особистості людини. Останнім часом найактивніше вивчається таке поняття, як «мовна особистість», тобто поєднання всіх знань умінь і переваг в галузі мови у даної людини, в нашому випадку – в учнів початкових класів.

Мова і мовна діяльність – два взаємопов'язані поняття. Мова – це мова у дії, що створюється у процесі мовного спілкування. Мовленнєве спілкування є мовленнєвою діяльністю. Залежно від умов мовного спілкування (усної чи письмової форми) розрізняють чотири види мовної діяльності:

- говоріння та слухання (при усному спілкуванні);
- читання та листування (при письмовій формі мовного спілкування) [64].

Дані види мовної діяльності перебувають у основі процесу мовної комунікації. І від того, наскільки сильно у людини розвинені навички даних видів діяльності, залежить успішність та ефективність її мовного спілкування.

Говоріння – усне вираження мови. Відправлення звукових сигналів, які мають інформацію, тобто виробництво усного мовлення. Розвиток говоріння сприяє можливості підтримки діалогів на різні теми, дає можливість у вдосконаленні техніки мови. Процес говоріння лежить в основі діалогів, тому для формування та розвитку діалогічного мовлення слід удосконалювати процес говоріння насамперед [65].

Слухання – це сприйняття звукових сигналів та його розуміння, тобто сприйняття мовлення. Вміння слухати – це досить складна і трудомістка робота, адже мало слухати того, хто говорить, важливо правильно зрозуміти ту думку, яку він хотів донести до нас, своїх слухачів. Молодші школярі,

зазвичай, неспроможні довго перебувати у пасивному стані. Утримувати їхню увагу на собі довгий час – досить складна робота. Внаслідок цього, вчителям слід розвивати у школярів посидючість і застосовувати різні методи, щоб дитина могла слухати і розуміти, що їй говорять. Слухання – важлива деталь діалогічного мовлення, адже щоб підтримати діалог, необхідно слухати свого співрозмовника та правильно розуміти, що він хотів до нас донести.

Читання – це сприйняття писемного мовлення. Читаючи, людина обов'язково відкриває собі щось нове, невідоме йому раніше. Для школяра книга – це багаж із знаннями. У книзі він знаходить собі друзів, модель для наслідування, пізнає світ. Під час читання книжок в дітей формується грамотна мова, розуміються і запам'ятовуються граматичні норми літературної мови. Людина, що читає, завжди відрізняється своєю ерудованістю і грамотною мовою. Тому для розвитку діалогічного мовлення дитині важливо читати книги.

Лист – це вербальне, словесне спілкування з допомогою письмових текстів, це вироблення писемного мовлення. Письмова мова відрізняється від усної не лише тим, що в ній використовується графіка, а й у граматичному (насамперед синтаксичному) та стилістичному стосунках. Для письмової мови властиві синтаксичні конструкції та специфічні для неї функціональні стилі. Письмова мова складається та протікає значно повільніше, особливо у молодших школярів.

Письмова мова, найчастіше, це мова, підготовлена заздалегідь, яка потребує перевірки та піддається виправленню, вдосконаленню. Саме тому оволодіння писемною мовою необхідне підвищення мовної культури. Письмова мова здійснює вплив на усну мову учнів.

Говоріння, слухання, читання та письмо – види мовної діяльності. Коли людина говорить чи пише, вона оформляє свої думки у слова та фрази, коли слухає чи читає, намагається зрозуміти зміст чужого висловлювання.

При здійсненні будь-якого з видів мовної діяльності є конкретна мета – щось повідомити, отримати інформацію, дати пораду, переконати тощо. Ця мета досягається у простих чи складних висловлюваннях, у процесі усного чи мовного спілкування.

В основі формування будь-якого вміння лежить практика, яка вдосконалює цю дію (у нашому випадку діалогічну мову). Таким чином, для формування діалогічного мовлення, з погляду лінгвістики, необхідно знати структуру діалогу, його особливості, а також супутні мовні дії, що породжують це.

Аналізуючи особливості мовного розвитку дітей молодшого шкільного віку, слід зазначити, що з переходом дитини до школи, у неї виникає потреба у розвитку мовних умінь, у тому числі, діалогічних. Адже саме діалогічне мовлення стає інструментом пізнавальної діяльності, за допомогою якої молодший школяр соціалізується, долучається до суспільства, розвивається.

Діалогічні вміння – це здатність виконання діалогічних процесів, знання, досвід та обізнаність у діалогічному спілкуванні.

Мова є важливим поняттям, яке формує комунікативні вміння та навички учня. Залежно від місця та часу її використання, має різні прояви та особливості. Зв'язна, усвідомлена і зрозуміла мова є складною формою мовної діяльності, що носить характер послідовного, логічного, систематичного розгорнутого викладу.

Мову поділяють на зовнішню та внутрішню. Зовнішня, своєю чергою, класифікується на усну, тобто. звучить, і письмову, тобто графічно зафіксовану. Так само, зовнішня мова буває діалогічною та монологічною.

При переході з класу в клас, при регулярній роботі над удосконаленням діалогічних умінь, учні стають більш впевненими у веденні діалогу, усвідомлено використовують засоби виразності, слухають співрозмовника і вміло відповідають на його репліки [61]. Завдяки цьому удосконалюється і збагачується мова дитини, вона стає грамотнішою і лаконічнішою, приємнішою слухачеві. У дитини формується фонетичний лад, вона опановує

лексику і практично засвоює закономірності зміни слів (відмінювання), їх різні поєднання.

Діалогічна мова – це особливий тип мови, характерний для різних стилів літературної мови та різних сфер чи ситуацій спілкування (усного та письмового). Діалог характеризується стислістю висловлювань, широким використанням міміки, жестів та інтонації, використанням простих, неповних речень, вільним синтаксичним оформленням висловлювання, небажанням говорити, його спонтанністю тощо. Виходячи з цілей та завдань діалогу, конкретної позиції спілкування та ролей, виділяють кілька видів діалогічного спілкування: повсякденна бесіда, ділова бесіда, інтерв'ю, співбесіда, переговори.

У навчальному процесі можна зустріти такі види діалогів та форми роботи з ними, як діалог-бесіда, діалог-інсценування, бесіда учнів один з одним та з учителем, парні та групові бесіди [69]. Найвищий рівень професіоналізму в діалогічній мові передбачає здійснення щодо невимушеної та структурно різноманітної розмови у парі чи групі. Лінгвістична складова змісту навчання даному виду мовної діяльності включає весь необхідний мовний і немовний матеріал: від ситуаційних кліше, стандартних етикетних формул до характерних реплік мотивів, реплік реакцій, типових діалогічних одиниць для типових діалогів, підібраних відповідно до ситуацій, сфер спілкування та умов спілкування.

Розвиток умінь діалогічного мовлення у дітей молодшого шкільного віку визначено Державним стандартом початкової загальної середньої освіти і визначається на соціально-педагогічному рівні пошуком нових способів розвитку діалогічного мовлення школярів, зокрема у системі додаткової освіти [80].

Опанування діалогічної мовою – одне з найважливіших завдань мовного розвитку молодших школярів. Її успішне рішення залежить від багатьох умов – від мовного середовища, соціального оточення, сімейного

стану, індивідуальних особливостей дитини, її пізнавальної активності тощо. Усе це необхідно враховувати [60].

Питання розвитку діалогічних умінь учнів сьогодні набувають першорядного значення, що пояснюється багатьма обставинами:

- ✓ сучасне суспільство зацікавлене у формуванні особистості, досконало володіє культурою спілкування у спірних ситуаціях, що вміє перетворити суперечку на дискусію, на мирне обговорення проблеми;
- ✓ дитина, вступивши до школи, відчуває значну потребу в діалозі, в обговоренні різних точок зору. Це неминуче призводить до виникнення дискусійних ситуацій, які зобов'язують учня дотримуватися правил культури спілкування, дотримання яких дозволяє не допустити переходу мирного обговорення проблеми у конфлікт чи сварку;
- ✓ одним з найважливіших принципів організації навчального процесу в сучасній початковій школі є реалізація такого навчання, при якому педагог у навчальних цілях створює ситуацію, яка потребує обговорення, тобто діалогу [59].

З перших днів перебування у школі учні входять у процес міжособистісного взаємодії з однолітками і учителем. Протягом молодшого шкільного віку взаємодія має певну динаміку та закономірність розвитку. У період адаптації у школі контакт між собою діти здійснюють через педагога.

Особливістю молодших школярів вважають слабо виражений поділ відносин на ділові та міжособистісні у колективі. У першому навчальному півріччі у класі відбувається своєрідне згортання спілкування порівняно зі старшою групою дитячого садка. Це пояснюється появою нового виду діяльності – навчання, переходом дитини на нову соціальну роль. Ці обставини потребують певного періоду адаптації дитини, одним із аспектів якої є поступове освоєння нових соціальних відносин в умовах нового колективу. Учні необхідно зрозуміти та засвоїти норми нового для нього виду взаємодії спілкування у процесі навчальної діяльності, які відрізняються від норм спілкування, освоєних ними у дитячому садку. Крім того,

відбувається дуже істотна зміна складу людей, що оточують його, що вимагає від дитини певних зусиль для того, щоб визначити своє ставлення до людей і встановити з ними контакти.

Потреба в емоційному контакті реалізується школярами у сферах відносин із дорослими, з однолітками, рідше з дітьми старшого чи молодшого віку. Спілкування з дорослими дуже впливає те що, як складається спілкування дітей із однолітками. Як свідчать дані українського педагога О.В.Киричука, оцінка дорослими тих чи інших однолітків надає прямий вплив бажання дитини спілкуватися з тим чи іншим товаришем.

Молодші школярі у процесі навчання в школі повинні оволодіти наступними діалогічними вміннями:

1. Власне мовні вміння:

- вступати у спілкування (вміти і знати, коли і як можна розпочати розмову зі знайомою та незнайомою людиною, зайнятою, яка розмовляє з іншими);
- підтримувати та завершувати спілкування (враховувати умови та ситуацію спілкування; слухати та чути співрозмовника; виявляти ініціативу у спілкуванні, перепитувати; доводити свою точку зору; висловлювати ставлення до предмета розмови — порівнювати, викладати свою думку, наводити приклади, оцінювати, погоджуватися чи заперечувати, питати, відповідати);
- виразно говорити в нормальному темпі, користуватися інтонацією діалогу.

2. Вміння мовного етикету:

- мовний етикет – це правила мовної поведінки, зумовлені взаємовідносинами мовців, прийняті даним національним колективом носіїв мови, і навіть малими соціальними групами залежно від віку, соціальної власності, обстановки спілкування;
- у мовний етикет включаються: звернення, знайомство, привітання, привертання уваги, запрошення, прохання, злагода та відмова,

вибачення, скарга, співчуття, несхвалення, привітання, подяка, прощання та ін.

3. Вміння спілкуватися у парі, групі з 3-5 осіб, у колективі.

4. Вміння спілкуватися для планування спільних дій, досягнення результатів та їх обговорення, брати участь у обговоренні певної теми.

5. Немовні (невербальні) вміння – доречне використання міміки, жестів [61].

Діти молодшого шкільного віку входять у спілкування тоді, коли є конкретні предметно-практичні підстави. Вони ж зумовлюють зміст їхнього спілкування, його стійкість, тривалість, інтенсивність. У середині дитячого типу спілкування можуть виявлятися вікові розбіжності у цьому, у 1-2 класах зміст спілкування визначається навчальною діяльністю та грою, тоді як у 2-3 класах у ньому присутня громадська діяльність. Вже з другого півріччя 2 класу починає знижуватись роль навчальної діяльності як змістовної підстави спілкування. Розширюється тематика розмови дітей один з одним, у них обговорюються: навчальна робота, ігри, телепередачі, колекції, домашні тварини, стосунки між дітьми та сімейні події. Словник молодших школярів досить багатий. Проте вміння вести діалог розвинене у них дуже слабо, типовим для них є лише інформаційний діалог. Це ясно видно, як у спілкуванні молодших школярів з'являється діалог дискусійного типу.

За рівнем емоційної залученості можна назвати товариську і приятельську взаємодію. Перша властива майже всім молодшим школярам і реалізується у межах класного колективу та у процесі тієї життєдіяльності, яка організовується вчителем чи виникає спонтанно серед самих дітей. Приятельське спілкування – інтенсивне встановлення дружніх контактів. Приятельське спілкування протікає як і в організованій життєдіяльності класного колективу, так і поза нею. Придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків та вміння заводити друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі.

Поступово, з освоєнням учнем шкільної дійсності, в дитини складається система особистих взаємин у класі. Структура кола взаємодії молодших школярів дуже рухлива. У більшості дітей виникають ситуативні контакти з однолітками з приводу конкретних занять, утворюються широкі ситуативні ігрові спільності та стабільніші приятельські групи. Кількісний склад приятельських груп невеликий: від 2-3 осіб у першому до 4-5 осіб у третьому класі.

Для розвитку діалогічного мовлення сприяють такі засоби навчання як:

- наочність: звідси й вимога описати ситуацію, заповнити ряд відсутніх у тексті подробиць, використовувати картинки, зображення предметів, в міру можливості використовувати самі предмети, а фонетичні, граматичні та лексичні таблиці – поняття тієї чи іншої фонемі чи систематизації матеріалу;
- рольова гра: вона дозволяє враховувати вікові особливості учнів, їх інтереси; розширює контекст діяльності: постає як ефективний засіб створення мотиву до діалогічного спілкування; сприяє реалізації діяльного підходу у навчанні, оскільки у центрі уваги перебуває учень зі своїми інтересами та потребами. Ситуації спілкування, що моделюються в рольовій грі, дозволяють наблизити мовну діяльність на уроці до реальної комунікації, дає можливість використовувати мову як спілкування;
- дискусія: виникнення дискусійної ситуації у процесі самостійної пізнавальної діяльності диктується потребою учнів пояснити, довести щось співрозмовнику за наявності різних думок з обговорюваної проблеми. Ця мовна ситуація надає можливість розвитку у молодших школярів наступних діалогічних умінь: уважно слухати співрозмовника, грамотно формулювати репліки-питання і аргументовані висловлювання, правильно їх оформляти, інтонаційно використовувати у мові формули мовного етикету.

Діалогічна мова має цілу низку особливостей:

1) діалогічна мова має ситуативний характер. Це означає, що діалог у спілкуванні повністю залежить від обстановки, у якій здійснюється, і навіть від відносин між співрозмовниками;

2) діалогічна мова контекстуальна. Це означає, що кожна репліка залежить від контексту;

3) діалогічне мовлення згорнуте. Співрозмовники добре розуміють один одного, тому багато що мається на увазі, але не вимовляється;

4) діалогічна мова реактивна. Це означає, що мовні репліки за своєю сутністю є реакціями на різні стимули;

5) діалогічна мова погано організована. Зазвичай репліки несуть мимовільний характер, не обмірковуються заздалегідь і формуються у свідомості людини;

6) діалогічна мова коротка. Висловлювання зазвичай дуже прості у своїй синтаксичній структурі.

Таким чином, ми можемо виявити певну закономірність психолого-педагогічних особливостей розвитку міжособистісної взаємодії у дітей молодшого шкільного віку. З перших днів перебування у школі учні здійснюють контакт між собою та вчителем. Особливості проявляються у спілкуванні учнів з дорослими (батьками та вчителем), з однолітками, з хлопцями старшого чи молодшого віку. Благополуччя у спілкуванні з дорослими створює сприятливу емоційну основу успіху спілкування з однолітками. Придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків та вміння заводити друзів є важливим завданням розвитку на цьому віковому етапі. Освоєння дитиною шкільної дійсності складається із системи особистих відносин, що відбивається у міжособистісній взаємодії.

Висновки до першого розділу

У даному розділі нами було досліджено еволюцію наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення. Відомо, що це поняття постійно розвивалося та трансформувалося впродовж історії лінгвістики та педагогіки. Починаючи з класичних робіт з лінгвістики, які вивчали синтаксичну структуру діалогу, до сучасних досліджень, які акцентують увагу на прагматичних аспектах та соціокультурних контекстах діалогічного спілкування. Результати цього дослідження дозволяють зрозуміти динаміку і різноманітність підходів до розвитку культури діалогічного мовлення і відображають науковий внесок у цю галузь.

Під час аналізу лінгвістичних засад діалогічного мовлення було виявлено, що мовленнєва діяльність у діалозі базується на різних мовних структурах та елементах. Дослідження показало, що синтаксична організація діалогу включає в себе відповідні граматичні конструкції, такі як діалогічні партікули, діалогічні словосполучення та мовні засоби вираження активності співрозмовників. Важливою частиною лінгвістичних засад є також вивчення мовних засобів, що сприяють риторичній ефективності діалогу та зрозумілості комунікативного акту.

Дослідження діалогу у структурі комунікативно-мовленнєвої діяльності молодших школярів вказує на важливу роль цього процесу у розвитку мовлення та соціальних навичок дітей. Діалог допомагає молодшим школярам вивчати мову, виражати свої думки та спілкуватися з іншими. Ця форма спілкування сприяє розвитку навичок слухання, вираження емоцій та участі у спільних діях. Для вчителів і батьків важливо створювати сприятливі умови для діалогу та активно включатися у цей процес, сприяючи розвитку комунікативної компетентності дітей.

Особливості розвитку діалогічного мовлення дітей молодшого шкільного віку включають в себе різні аспекти, які формуються та змінюються протягом цього періоду. Важливо розуміти ці особливості, щоб

сприяти ефективному навчанню та розвитку діалогічного мовлення у молодших школярів. У дітей молодшого шкільного віку з приходом до школи зростає словниковий запас, і вони починають використовувати більше слів та виразів для вираження своїх думок та ідей. Тому для даного періоду важливо стимулювати активний розвиток словникового запасу через читання, слухання і розмови.

Молодші школярі поступово набувають граматичних навичок і вмінь правильно будувати речення. Вони вивчають правила мови і намагаються застосовувати їх у мовленні. Одночасно, починають краще сприймати та розуміти мовлення інших осіб.

Діти навчаються розуміти почуття інших та виражати співчуття. Вони також розвивають навички співпраці та взаємодії з іншими дітьми.

У молодших школярів формується уявлення про культуру спілкування, включаючи ввічливість, повагу до інших та правила спілкування в різних ситуаціях.

Діалог може сприяти розвитку творчості та уяви дітей, адже вони виражають свої думки та ідеї в процесі спілкування.

Дослідження специфіки розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку показало, що цей процес вимагає індивідуального підходу та уваги до особливостей розвитку кожної дитини. Учні молодшого шкільного віку поступово засвоюють мовні структури, граматичні правила та навички спілкування. Важливо стимулювати їхні можливості виразності та креативності в діалогічному мовленні, сприяти розвитку їхньої спроможності слухати і розуміти інших, а також вчити ефективно спілкуватися в різних ситуаціях. Спеціалісти в галузі освіти та лінгвістики повинні враховувати ці специфічні особливості у процесі навчання молодших школярів, щоб сприяти їхньому успішному розвитку як мовців та комунікаторів.

Загалом, розвиток діалогічного мовлення у молодших школярів – це складний і поступовий процес, який включає в себе різні аспекти

мовленнєвого розвитку та спілкування. Дорослі повинні стимулювати цей процес, надаючи дітям можливість виражати себе та розвивати комунікативні навички в різних ситуаціях.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Емпіричне дослідження рівнів розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів

Дослідно-пошукова робота – це метод педагогічного дослідження, який характеризується тим, що навчання, виховання та розвитку особистості проводиться у природних умовах при свідомому застосуванні нових принципів, змісту чи технологій освіти у якомусь одному напрямі. Як будь-яке дослідження, дослідно-пошукова робота характеризується постановкою мети, завданням, програмою, відстеженням результатів кожного етапу. Особливістю дослідно-пошукового дослідження є визначення ефективності кількох варіантів побудови педагогічної взаємодії, що відображає основну ідею дослідження та дозволяє перевірити гіпотезу дослідження.

Найскладніше питання для дослідно-пошукової роботи – за якими критеріями проводити оцінку педагогічних явищ та процесів. Критерії ефективності будь-якого педагогічного дослідження, а отже, і дослідно-пошукового, повинні задовольняти такі ознаки:

- критерії мають бути об'єктивними та дозволяти оцінювати досліджувану ознаку однозначно;
- критерії мають бути адекватними, валідними, тобто оцінювати саме те, що дослідник хоче оцінити;
- критерії мають бути нейтральними по відношенню до досліджуваних явищ.

У нашому дослідженні об'єктивність критеріїв ефективності визначилася теоретичною обґрунтованістю професійно обумовленої структури особистості, адекватність – підбором науково та експериментально

підтверджених діагностичних методик, нейтральність – якісною оцінкою рівнів вираженості показників розвитку особистості педагога.

Дослідно-експериментальною базою дослідження рівня розвитку умінь діалогічного мовлення була Чернівецька гімназія № 20 Чернівецької міської ради.

Респондентами дослідження стали молодші школярі віком 9-10 років. Загальна кількість діагностованих школярів – 50 осіб.

Для досягнення поставленої мети дослідно-пошукової роботи ми використали такі методи науково-педагогічного дослідження:

- спостереження за поведінкою учнів під час уроку;
- індивідуальна бесіда з учнем, яка передбачала прямі та непрямі питання вчителя;
- аналіз формування діалогічної компетенції,
- методи математичної обробки результатів.

З метою діагностування умінь діалогічного мовлення у дітей молодшого шкільного віку на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та узагальнення результатів констатуючого етапу дослідно-пошукової роботи нами було розроблено систему критеріїв:

1. «Формування вміння вибудовувати зміст діалогу»: репліки відповідають ситуації та типу діалогу, витримується логічність у дотриманні реплік.

2. «Формування вміння розпочати, закінчити розмову, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову».

3. «Формування вміння підбирати лексику, що відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, відсутність грубих лексичних помилок».

4. «Формування вміння інтонаційно оформляти мову відповідно до ситуації спілкування».

5. «Формування мовних етикетних умінь під час спілкування з оточуючими».

Нами виділено три рівні оцінки розвитку у молодших школярів умінь діалогічного мовлення: низький, середній та високий.

Зведена система рівнів розвитку умінь діалогічного мовлення у молодших школярів, критеріїв та способів їх виявлення, а також оціночних показників представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Система критеріїв та показників оцінки

№ п/п	Критерії	Параметри оцінювання		
		<i>Високий рівень</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Низький рівень</i>
1.	Зміст (вміння вибудувати зміст діалогу)	Мова учня відповідає змісту завдання: репліки відповідають ситуації та типу діалогу, витримується логічність у дослідженні реплік	Мова учня відповідає змісту завдання: репліки відповідають ситуації та типу діалогу, не витримується логічності у дотриманні реплік	Мова учня не відповідає змісту завдання: репліки не відповідають ситуації та типу діалогу, не витримується логічності у дотриманні реплік
<p>1. Читання тексту та бесіда за текстом</p> <p>2. Усна співбесіда на тему</p> <p>3. Спостереження</p>				
2.	Взаємодія зі співрозмовником (вміння почати, закінчити розмову, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову)	Учень вміє розпочати, закінчити розмову, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову, поєднуючи обмін короткими репліками з більш розгорнутим висловом, з вираженням	Учень вміє розпочати, закінчити розмову за умови навідних питань, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову, обмінюючись короткими репліками, з стриманим вираженням	Учень не вміє розпочати та закінчити розмову, неадекватно реагує на запитання та коментарі, не може підтримувати розмову

		емоцій	емоцій	
	<i>Спостереження</i>			
3.	Лексичне оформлення мовлення (вміння підбирати лексику, яка відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, відсутність грубих лексичних помилок)	Словниковий запас учня відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, відсутність грубих лексичних помилок	Словниковий запас учня відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, спостерігаються лексичні помилки	Словниковий запас учня не відповідає поставленому завданню, є грубі лексичні помилки
	<p>1. Читання тексту та бесіда за текстом</p> <p>2. Усна співбесіда на тему</p> <p>3. Спостереження</p>			
4.	Виразність мови (вміння інтонаційно оформляти мову відповідно до ситуації спілкування)	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу відображає емоційний стан того, хто говорить, та його відношення до предмета мови та до співрозмовника; міміка та жестикуляція адекватна ситуації спілкування	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу, міміка та жестикуляція відповідає ситуації спілкування; емоційна забарвленість мови збережена; зміна якостей голосу з метою передачі змістовної інформації потребує додаткової допомоги	Загальне емоційне та модальне забарвлення голосу не відображає емоційний стан того, хто говорить, і його ставлення до предмета мови та до співрозмовника; невідповідність міміки та жестикуляції ситуації спілкування.
	<p>1. Читання тексту та бесіда за текстом</p> <p>2. Усна співбесіда на тему</p> <p>3. Спостереження</p>			
5.	Мовний етикет	Правила мовної	Правила мовної	Неузгодженість

	(мовні етикетні вміння при спілкуванні з оточуючими)	поведінки пов'язані із загальними етичними нормами. Знання формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими немає труднощів у використанні мовних формул та виразів.	поведінки не завжди пов'язані із загальними етичними нормами. Знання формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими іноді зазнає труднощів у використанні мовних формул і виразів.	моральних знань із особистими переконаннями та мотивами. Необізнаність про правила мовного етикету. Знання деяких формул мовного етикету. У практиці спілкування з однолітками та дорослими відчують труднощі у використанні мовних формул і виразів.
<p>1. Усна співбесіда на тему</p> <p>2. Спостереження</p>				

Рівень умінь діалогічного мовлення у молодших школярів визначався таким чином: кожному параметру відповідав якісно описаний бал: 3 бали ставилося, якщо параметр виявлявся на високому рівні, 2 бали – на середньому, 1 бали – на низькому рівні. Визначаючи рівні та критерії розвитку умінь діалогічного мовлення молодших школярів, ми не вважаємо, що вони абсолютні, існують інші. Проте запропоновані нами критерії обрано з урахуванням аналізу наукової літератури, власних пошуків. Вони були використані нами під час констатуючого дослідження.

При виявленні рівня умінь діалогічного мовлення молодших школярів проведено аналіз кожного з критеріїв.

На рисунку 2.2. представлена діаграма оцінки учнів за критерієм «Зміст», тобто. чи відповідає мова школярів змісту завдання (уміння вибудувувати зміст діалогу).

Рис.2.2. Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм «Зміст»

Аналіз даних показує, що 34% респондентів мають високий рівень розвитку умінь діалогічного мовлення за даним критерієм, 50% опитаних володіють середнім рівнем і 16% – низьким.

Далі проводилася оцінка рівня взаємодії дитини з співрозмовником: чи вміє учень почати/закінчити розмову, чи адекватно реагує на питання і коментарі педагога, чи вміє підтримати розмову, поєднуючи обмін короткими репліками з більш розгорнутим висловлюванням, з вираженням емоцій. Результати дослідження як діаграми представлені на рис.2.3.

Рис. 2.3. Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм «Взаємодія із співрозмовником»

Як видно з діаграми 2.3., 15 учнів (30%) мають високий рівень розвитку умінь діалогічного мовлення за даним критерієм, 23 опитаних (46%) – середній та 12 (24%) – низький рівень.

Наступний крок – аналіз критерію «Лексичне оформлення мови», який розкриває рівень відповідності словникового запасу учня поставленому завданню, правильного використання лексики учнем (відсутність грубих лексичних помилок).

Результати діагностування за цим критерієм графічно представлені на рисунку 2.4.

Рис. 2.4. Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм «Лексичне оформлення мовлення»

Аналіз даного критерію показує високий рівень розвитку умінь діалогічного мовлення у 16 респондентів (що складає 32%), середній рівень – у 28 учнів (56%) та низький рівень у 6 опитаних (12%).

Наступним критерієм оцінювання був критерій виразності мови школяра. Цей показник встановлює, чи має учень правильну вимову та інтонацію (відсутність грубих фонематичних помилок) (рис.2.5.).

Рис. 2.5. Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм «Виразність мови»

Результати показують, що лише 8 учнів (тобто 16% респондентів) мають високий рівень розвитку таких умінь діалогічного мовлення, як темп і виразність мови, 29 осіб (що становить 58%) – середній рівень і 13 опитаних (26%) – низький. Такий результат свідчить про те, що розвитку названих умінь приділяється недостатня увага і в школі, і поза навчальним закладом.

На закінчення діагностика школярів проводилася за критерієм «Мовленнєвий етикет», який показує рівень розвитку мовних етикетних умінь дитини під час спілкування з оточуючими. Результати дослідження як діаграми представлені на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Оцінка рівня розвитку умінь діалогічного мовлення за критерієм «Мовленнєвий етикет»

42% (21учень) мають високий рівень мовного етикету, що може бути результатом ефективного навчання та виховання. 60% (30 учнів) мають середній рівень мовного етикету, що говорить про те, що більшість учнів у дослідженні знаходяться на середньому рівні розвитку мовного етикету. 18% учнів мають низький рівень мовного етикету. Це може бути показником необхідності додаткової уваги та підтримки для цієї групи учнів у плані розвитку мовного етикету.

Більшість учнів (близько 60%) мають середній рівень розвитку мовного етикету, що може свідчити про здатність шкільної системи до навчання мовному етикету, проте не спроможність її використання на всі 100%.

Важливо вдосконалити роботу з групою учнів, які мають низький рівень розвитку мовного етикету, для підвищення їхньої комунікативної компетенції.

Аналізуючи вищевикладене, слід сказати, що всі описані нами критерії оцінювання рівня культури діалогічного мовлення молодших школярів взаємопов'язані. Зведена відомість отриманих результатів за всіма

критеріями оцінювання рівня культури діалогічного мовлення молодших школярів представлена на рис.2.7.

Рис. 2.7. Зведені результати діагностики рівня розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів

30% учнів мають високий рівень розвитку культури діалогічного мовлення, що свідчить про те, що менше однієї третини учнів у дослідженні проявляють високий рівень вміння спілкуватися. Середній рівень розвитку культури діалогічного мовлення мають 50% учнів. Це може свідчити про те, що більшість учнів знаходяться на середньому рівні, але можуть потребувати подальшого вдосконалення навичок діалогічного мовлення. Низький рівень розвитку культури діалогічного мовлення проявили 20% учнів, що може бути показником необхідності спеціальної уваги та підтримки для цієї групи учнів у плані розвитку навичок діалогічного мовлення.

Важливо вдосконалити роботу з групою учнів, які мають низький рівень розвитку культури діалогічного мовлення, для підвищення їхньої спроможності ефективно спілкуватися. Більшість учнів (близько 50%) мають

середній рівень розвитку культури діалогічного мовлення, що може вказувати на необхідність розвивати ці навички для підвищення їхньої комунікативної компетенції.

Таким чином, отримані результати свідчать про необхідність спеціально організованої роботи зі школярами щодо розвитку культури діалогічного мовлення в умовах освітнього процесу початкової школи.

Важливість контролю комунікативних навичок незаперечна велика, оскільки грає значну роль при оцінюванні знань, та набуває певну вагу і статус як спосіб навчання. Регулярне проведення комунікативних (мовленнєвих) зрізів підвищує їхню значущість у учнів, допомагає подолати комунікативний бар'єр, готує їх до впевненого та успішного навчання у школі.

Провівши аналіз результатів діагностики діалогічних умінь молодших школярів, ми дійшли висновків, що необхідна цілеспрямована робота з формуванню культури діалогічного мовлення, куди входять розробка та впровадження різноманітних форм і методів роботи, аналіз організаційно-педагогічних умов забезпечення такого виду роботи.

Виходячи з отриманих даних, у роботі визначено організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи

Перш ніж визначати та обґрунтовувати організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в

освітньому процесі початкової школи, слід звернутися до розкриття сутності поняття «умови».

Поняття «умова» має такі значення:

- 1) обставина, від якої щось залежить;
- 2) правила, встановлені в якійсь галузі життя, діяльності;
- 3) обстановка, у якій відбувається, здійснюється щось.

Умови – це обставини, які визначають ті чи інші наслідки, настання яких перешкоджає одним процесам чи явищам та сприяє іншим.

У психології досліджуване поняття, як правило, представлене в контексті психічного розвитку і розкривається через сукупність внутрішніх та зовнішніх причин, що визначають психологічний розвиток людини, прискорюють або уповільнюють його, впливають на процес розвитку, його динаміку та кінцеві результати.

Педагоги займають схожу з психологами позицію, розглядаючи умову, як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх дій, що впливають на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання та навчання, формування особистості.

Умова нами розуміється, як умовне положення, обставина або фактор, який впливає на результат, розвиток, подію або обставини конкретної ситуації. Умови можуть бути фізичними, соціальними, економічними, юридичними або будь-якими іншими, і вони визначають контекст або обставини, в яких відбувається певна діяльність або приймається рішення.

У наукових дослідженнях умови можуть впливати на результати дослідження, і вони повинні бути чітко визначені та контрольовані. Також вони можуть включати соціокультурні чинники, які впливають на поведінку та спілкування людей. Умови можуть включати фактори, які впливають на психологічний та емоційний стан людей.

Узагальнюючи, умови є важливими факторами в різних сферах життя, і вони можуть визначати або впливати на події, рішення, процеси або результати у конкретних ситуаціях.

Результати комплексного аналізу дозволяють упорядкувати, що поняття «умова» є загальнонауковим, а його сутність у педагогічному аспекті може бути охарактеризована кількома положеннями:

1. умова є сукупність причин, обставин, будь-яких об'єктів тощо;
2. зазначена сукупність, що впливає на розвиток, виховання і навчання людини;
3. вплив умов може прискорювати чи уповільнювати процеси розвитку, виховання і навчання, і навіть впливати на їхню динаміку і кінцеві результати [42].

Методичні умови розглядаються як сукупність змісту, знань, умінь, цінностей, факторів, способів та засобів, що дозволяють реалізувати навчально-виховні цілі навчального предмета. Методичні умови – це вимоги ситуації та обставини, які необхідно враховувати з метою отримання найбільш оптимальних результатів навчання.

Організаційно-педагогічні умови – це сукупність факторів, процесів і структур, що впливають на організацію і проведення освітнього процесу в навчальних закладах. Ці умови включають в себе різноманітні аспекти, такі як педагогічне планування, організацію класних занять, управління навчальними ресурсами, створення комфортного навчального середовища і багато інших аспектів, які впливають на ефективність освітнього процесу.

Організаційно-педагогічні умови мають на меті створювати оптимальне середовище для навчання та виховання учнів, сприяючи їхньому розвитку і досягненню навчальних цілей.

Забезпечення належних організаційно-педагогічних умов є ключовим фактором для досягнення якісної освіти та успіху учнів. Це допомагає створювати сприятливе навчальне середовище, яке підтримує навчання та розвиток учнів.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів емпіричного дослідження нами були визначені та теоретично обґрунтовані основні організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного

мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи, а саме:

- використання формул мовного етикету у процесі навчання молодших школярів;
- моделювання ситуацій спілкування як засобу розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- використання сучасних педагогічних технологій у процесі розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка.

2.2.1. Використання формул мовного етикету у процес навчання молодших школярів

Основа етикету – вихованість, ввічливість, поважне ставлення до себе і до оточуючих, бажання зробити спілкування якомога комфортнішим. Саме тому застосування формул мовного етикету відіграє велику роль у розвитку діалогічної мови [1]. Необхідно донести до школярів важливість мовного етикету. Ми живемо в оточенні інших людей, і нам небайдуже їхнє ставлення. Але часто ми самі винні в тому, що знайомства припиняються. Щоб уникнути казусних і конфліктних ситуацій, які виникають під час спілкування, треба навчити школярів застосовувати формули мовного етикету. Від того, наскільки ми можемо бути приємними співрозмовниками, залежить наш успіх, і стосунки оточуючих до нас.

Слід зазначити, що багато що залежить від першого враження, тому у якій тональності проходить спілкування, ввічливе звернення чи ні. Грубість всюди зачиняє двері і відштовхує нас від некультурної людини. Потрібно пояснити і показати на прикладах силу «чарівних слів», які є провідниками до серця кожної людини. Добре виховані люди привітні і іноді навіть забезпечують собі повагу простим умінням терпляче вислухати те, що їм

говорять. Не маючи стриманості, в суспільстві людина може виявитися нестерпною і з нею ніхто не захоче спілкуватися. Ось навіщо потрібно використовувати формули мовного етикету.

Під мовним етикетом розуміються мовні засоби (слова, фрази) і встановлені правила мовної поведінки у різних ситуаціях спілкування. Введення словесних формул мовного етикету в систему мовної взаємодії дитини з оточуючими сприяє формуванню комфортного, емоційно позитивно зарядженого комунікативного поля, яке безумовно позитивно впливає на розвиток культури діалогічного мовлення [1].

Мовний етикет тісно пов'язаний з практикою спілкування, його елементи є у кожній розмові. Дотримання правил мовного етикету допоможе правильно оцінити ситуацію, завести та підтримати розмову, грамотно донести свої думки до співрозмовника, швидше досягти з ним порозуміння.

Мовний етикет у початковій школі покликаний познайомити молодших школярів із найпростішими, елементарними нормами мовної поведінки у різних комунікативних ситуаціях: звернення до іншого, вітання і прощання, подяку та вибачення, прохання і наказ, згоду та заперечення, привітання та ін.

Учні початкових класів знайомляться із формулами мовного етикету спонтанно, без спеціального навчання. Якщо педагоги, батьки, бабусі та дідусі вживають у своїй мові етикетні слова, то й діти будуть брати з них приклад.

Педагоги повинні займатися навчанням формул мовного етикету вже починаючи з першого класу, такі систематичні заняття допомагають досягти ефективності в цьому питанні. Як показує практика одноразові заняття малоефективні, необхідна постійна щоденна робота.

Працюючи над правилами мовного етикету молодші школярі повинні розуміти: мета всіх вправ з мовленнєвому етикету у тому, щоб полегшити (а чи не ускладнити!) спілкування, зробити його ефективнішим і максимально приємним для обох сторін. Приємне, зручне, комфортне спілкування – ось

кінцевий результат дотримання навіть найпростіших правил мовного етикету.

Щодо умов ефективного навчання мовленнєвому етикету, то можемо вказати на наступні.

По-перше, необхідно забезпечити включення до освітнього процесу міжкультурного діалогу, характеристиками якого є:

- гуманістичний характер взаємодії,
- емпатія,
- рівноцінність співрозмовників,
- плюралізм думок,
- відкритість іншим поглядам.

Міжкультурний діалог допомагає учням опанувати методи безконфліктної взаємодії.

По-друге, слід орієнтувати учнів на толерантне спілкування, прийняття інших культур, правил мовної поведінки, способу думок і вчинків.

Характеристики толерантної мовної поведінки:

- гнучкість, вміння коригувати свою поведінку з урахуванням різноманітних ситуаційних факторів;
- емпатійність, прагнення і вміння вибирати фрази, що схвалюють, перепитувати, звертатися до емоцій і почуттів співрозмовника;
- некатегоричність суджень при вираженні своєї думки, здатність характеризувати саме дії людей, не давати при цьому словесну оцінку людині.

По-третє, у навчанні мовного етикету необхідно враховувати специфіку та різноманітність типів дискурсу. Дискурс є зразком реалізації комунікативних намірів у контексті конкретної ситуації та стосовно певного партнера, представника іншої культури.

Учні не повинні заучувати тексти як зразки реалізації певного сенсу, діти повинні навчитися створювати, сприймати дискурси, з комунікативної мети і ситуації.

Мета навчання мовленнєвому етикету учнів початкових класів полягає у формуванні умінь правильно застосовувати формули мовного етикету у різних ситуаціях спілкування задля ефективного досягнення цілей спілкування.

Завданнями навчання мовного етикету є:

- формування комунікативної грамотності учнів у сфері мовного етикету, що передбачає знання призначення, і функцій мовного етикету; а також розуміння причин конфліктів, що виникають у ситуаціях навчального та побутового спілкування;
- формування вміння осмислювати свою комунікативну практику (аналізувати власну мовленнєву поведінку та поведінку співрозмовника, помічати помилки у своїй та чужій мові);
- формування навички відповідальної мовної поведінки, її коригування;
- навчання ефективному використанню мовного етикету у різних ситуаціях спілкування.

2.2.2. Моделювання ситуацій спілкування як засобу розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи

Застосування під час уроків комунікативно-ситуативних вправ означає роботу у групах, в парах. Діалог безпосередньо пов'язаний з ситуацією. Успішність розмовної мови залежить від заданої теми і наскільки учні розуміють завдання спілкування. У ситуативних діалогах діти навчаються викладати свої думки у різних життєвих ситуаціях, саме це їм допомагає освоїти розмовну мову. Штучні мовні ситуації допомагають правильно вибудувати розмову з співрозмовником, ставлячи учня у певні обставини. Застосування комунікативно-ситуативних вправ допомагають учням початкової школи навчитися виконувати різні ролі групи, співпрацювати у парі, погоджуватися і заперечувати, правильно ставити питання, логічно і

правильно відповідати, доречно використовувати репліки-кліше, відповідні конструкцій, як правильно реагувати на мову співрозмовника

Залежно від виду ситуації, покладеної в основу навчання, мовні вправи діляться на дві групи, кожна з яких забезпечує формування певної сходинки у навчанні діалогічного мовлення.

Як перший щабель розглядається навчання діалогу, що має характер малокрокової дії на основі мікроситуації. Для вдосконалення однокрокової мовної дії необхідно сформувати вміння висловлювати свої думки у вигляді висловлювань у певних видах взаємозв'язку. Це вміння включає три компоненти:

- а) реакцію на опорну репліку-ситуацію;
- б) розуміння реактивної репліки, спираючись на ситуацію;
- в) реакцію на опорну репліку, спираючись на ситуацію та використовуючи функціональні та структурні зв'язки.

Учнів необхідно навчити не лише як реагувати на опорну репліку, а й подавати її, розпочинати розмову, спираючись на обстановку чи мету, яку поставив педагог, встановлювати зв'язок між ситуацією і висловлюванням.

Початок діалогу становить особливу складність для дітей, оскільки вимагає вміння самостійно знаходити предмет розмови. Розмова може починатися з повідомлення, питання, спонукання. Тому мікроситуації слід підбирати таким чином, щоб тренувати дітей у кожному виді опорних реплік.

Вправи на функціональній основі проводяться з опорою на мікроситуацію (ситуація, мовна реакція на яку є поєднання двох-трьох взаємопов'язаних реплік). Наприклад, ситуації необхідності, незрозумілої чи невизначеної інформації, встановлення контакту та ін. Мовна дія виступає як одна з операцій, якщо для досягнення поставленої мети не вистачає інформації (наприклад, пішохід не знає, де перехід; відсутня адреса людини, до якої потрібно піти; відсутній необхідний предмет). Тому поряд із поставленою метою до складу ситуації мають входити й умови.

Невід'ємним компонентом зовнішньої ситуації є обстановка, тобто місце дії, час, предметне оточення, предметні дії, взаємини учасників діалогу. Кожен із перелічених чинників може бути компонентом умовно мовної ситуації лише за умови, якщо із нею пов'язані певні мовні реакції.

В описі мовних ситуацій можуть фігурувати такі персонажі: покупець, продавець, поліцейський, перехожий, лікар, пацієнт, мама, син і т.д. Також діти можуть виступати у ситуації від власного імені, наприклад: «Ви хочете прочитати цікаву книгу. З яким питанням ви звернетесь до свого друга, що він вам відповість?». Для створення мовних ситуацій можна використовувати ілюстративно-наочний матеріал. І тут діти виступають від імені персонажів, зображених на малюнку, і обмінюються репліками у зв'язку з ситуацією. Вправи на основі мікроситуації за характером реакції близькі до контекстних, проте необхідність враховувати запропоновані обставини для правильної реакції потребує більшої активізації розумової діяльності учнів, наближає навчальний діалог до природного.

Навчання ведення багатокрокового діалогу на основі макроситуації здійснюється з урахуванням структури мовної дії, що складається з програмування. Вирушаючи від мети діалогу та враховуючи особливості співрозмовника, кожен із учасників діалогу визначає загальну програму своїх висловлювань, а потім у процесі діалогу залежно від змісту та форми повідомлень партнера, уточнює характер наступної репліки. Завдання навчання полягає в тому, щоб дати учням досвід у такого роду діяльності, підготувати до неї.

Навчання діалогу передбачає як тренування у мовних діях у типових, повторюваних умовах, що виробляє готовність до дії, і накопичення досвіду самостійного орієнтування у різноманітних варіантах мовних ситуацій, потребують елементів творчості, самовираження, свого бачення ситуації. Тільки повне поєднання цих двох аспектів навчання мовної взаємодії може забезпечити практичне володіння мовою.

Ці завдання вирішуються за допомогою вправ на основі макроситуацій, які включають такі етапи:

- постановку задачі; колективне складання діалогу під керівництвом викладача;
- ведення діалогу з учителем;
- самостійне ведення діалогів учнями;
- прослуховування з метою порівняння діалогу на основі даної ситуації чи близької до неї у виконанні носіїв мови, артистів чи дикторів.

Макроситуація динамічна, покликана підтримувати розгорнутий діалог, даючи логічну нитку розмові і забезпечуючи психологічний контакт між співрозмовниками. Це внутрішня ситуація. Відсутність зовнішніх факторів має заповнюватись реальними мотивами. Ситуація повинна збуджувати в учнів потреба у спілкуванні, на основі якої виникають реально значимі для учня мотиви і мета. У цьому полягає основне завдання та основні труднощі навчання діалогу на тому етапі, коли механізм діалогу вже підготовлений і треба дати сформованим навичкам та вмінням вихід у мову. Виконання цього завдання пов'язане з вибором предмета мови, правильною постановкою завдання, підбором учасників.

Основні компоненти макроситуації – тема, ціль та ролі.

При виборі теми необхідно враховувати можливість різних підходів до її висвітлення, наявність спірних положень. Завдання-стимул повинне дати поштовх до мовної діяльності (а не повідомляти зміст мови, як це часто буває).

Мета має бути поставлена так, щоб вона спрямовувала дії обох учасників бесіди, вказувала на характер їхньої взаємодії. Для цього формулювання завдання повинно включати детальну комунікативно-психологічну установку (наприклад: «Обміняйтеся відомостями про школи, де ви раніше навчалися»); одноmodalьну – modalьної згоди (наприклад: «Обговоріть фільм, який вам обом сподобався»); різномodalьну (наприклад:

«Переконайте один одного у перевагах того виду спорту, яким займається кожен із вас»).

Реакція учня на ситуацію залежатиме від того, як він її інтерпретує, як він розуміє свою роль і мету своєї участі в діалозі і як ставиться до запропонованої ролі, наскільки вона йому імпонує, наскільки йому близька запропонована мотивація.

2.2.3. Використання сучасних педагогічних технологій у процесі розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи

Одне з основних положень Концепції Нової української школи – формування у школярів комунікативних універсальних навчальних дій, найважливішим компонентом яких є діалогічні вміння.

Діалогічна мова сучасних молодших школярів без спеціального навчання носить побутовий, ситуативний характер, не виправдано насичена вигуками, репліками характеру у відповідь. Не володіючи діалогом як формою спілкування, молодші школярі в ситуації групової самостійної роботи нерідко зовсім уникають співробітництва (обговорення проблемних питань, результатів пізнавальної діяльності, оцінки навчальної праці та ін.).

Тим часом успішність навчання молодших школярів у сучасній школі значною мірою визначається рівнем комунікативної компетенції учнів. Ефективним засобом розвитку діалогічного мовлення молодших школярів за умов реалізації сучасних педагогічних технологій є активні методи навчання: дослідні, пошукові, проектні та ін.

У науковій літературі виділяють наступні переваги активних методів навчання:

- високий ступінь самостійності, ініціативності учнів та їх пізнавальної вмотивованості;
- розвиток соціальних, комунікативних навичок школярів у процесі групових взаємодій;

- набуття дітьми досвіду дослідницької творчої діяльності;
- можливість реалізації у навчанні ідеї міжпредметної інтеграції знань, умінь та навичок.

Сучасні технології освіти необхідні початковій школі, оскільки дозволяють підтримувати в учнів потребу в дослідницькій, пізнавальній діяльності, самостійному придбанні знань.

У проектно-пошуковій діяльності молодших школярів виділяють наступні етапи:

- мотиваційний етап, на якому вчитель заявляє загальний задум проекту, створює позитивний мотиваційний настрій;
- етап педагогічного проектування, під час якого колективне (під керівництвом вчителя) обговорення учнями проблеми дозволяє визначити тему, цілі, завдання проекту, дозволяє виробити план дій;
- інформаційно-операційний етап, що є безпосереднім виконанням проекту: учні відбирають матеріал, працюють з літературою, обмінюються думками про отриману інформацію;
- рефлексивно-оцінний етап, на якому учасники проекту представляють результати дослідницької діяльності, доводять істинність своїх міркувань, обмінюються думками, колективно обговорюють оцінку результату.

Ефективна взаємодія учасників проектної діяльності на кожному його етапі обумовлена демократичною позицією вчителя, його спрямованістю на діалогові форми взаємодії з дітьми. Обговорення учнями проектів, результатів самостійної та групової пізнавальної діяльності надає широкі можливості для органічного розвитку діалогічного мовлення молодших школярів.

Виникнення дискусійної ситуації у процесі самостійної пізнавальної діяльності диктується потребою учнів пояснити, довести щось співрозмовнику за наявності різних думок з обговорюваної проблеми. Ця

мовна ситуація надає можливість розвитку у молодших школярів наступних діалогічних умінь:

- уважно слухати співрозмовника,
- грамотно формулювати репліки-питання і аргументативні висловлювання,
- правильно їх оформляти,
- інтонаційно використовувати у мові формули мовного етикету.

Для успішного формування комунікативної компетентності молодших школярів у діалогічному спілкуванні ми розробили проблемні питання та завдання, що сприяють створенню дискусійних ситуацій у процесі пошукової пізнавальної діяльності учнів. Такі питання та завдання спрямовані на засвоєння молодшими школярами мовних знань та умінь, на формування умінь навчальної діяльності, на розвиток базових діалогічних умінь учнів.

Наведемо приклади проблемних питань та завдань по кожному із названих напрямків.

1. Питання, спрямовані на засвоєння мовних знань та умінь (тема «Дієслово»). Наприклад: «Навіщо дієслову потрібні закінчення?»; «Який спосіб визначення особи дієслова, на вашу думку, найефективніший?»; «Чи можливі варіанти в утворенні форми дієслова в майбутньому часі?»; «Чому закінчення дієслів називають особистими?»; «Чи можливе використання відомого вам правила перевірки ненаголошених голосних для перевірки орфограми «ненаголошені особисті закінчення дієслів»?» тощо.

2. Питання та завдання, спрямовані на формування умінь навчальної діяльності. Наприклад: «Обговоріть варіанти перевірки виконаних під час уроку вправ. Як, на вашу думку, краще перевіряти виконані вправи: самостійно чи організувати взаємоперевірку?»; «Обговоріть план роботи над помилками. За яким планом ви запропонували б повторити вивчений матеріал на тему «Суфікс»?»; «Складіть власні вправи для повторення теми «Зміна дієслів за часом». Доведіть важливість виконання цього завдання однокласниками».

3. Питання та завдання, спрямовані на розвиток базових діалогічних умінь.

Розвитку вміння учнів формулювати питання сприяють завдання, що мотивують молодших школярів до уточнення думки учасника дискусії, отримання недостатньої інформації, для перевірки. Наприклад: «Продумайте питання, які необхідно поставити однокласникам, щоб перевірити міцність отриманих знань щодо теми «Особисті закінчення дієслова». Хто вступить у діалог?».

Навчання молодших школярів уважному слуханню сприяють завдання на усвідомлення учнями способів та прийомів слухання, а також завдання, що виконуються на слух. Наприклад: «Послухайте тексти складені однокласниками. Чи вдалося учневі викласти зміст відповідно до заголовка? Як ви вважаєте, заголовок відображає тему чи основну думку?»; «Обговоріть один з одним правильність виконання домашнього завдання. Які уточнюючі питання ви ставили? З якою метою? Чи можна вашого співрозмовника назвати уважним слухачем? Чому?».

Цілеспрямованому розвитку умінь аргументації (співвідносних з тезою, аргументами та висновком, зі способами та прийомами доведення) сприяють такі питання та завдання: «Сформулюйте тезу, яку висунув для обговорення співрозмовник. Які аргументи використовував той, хто говорить для пояснення своєї думки? Скільки аргументів у тексті? Назвіть слова, які допомагають виділити кожний аргумент? Які прийоми використовував співрозмовник на підтвердження своєї думки?».

4. Розвитку вмінь мовного етикету сприяють завдання, спрямовані на збагачення, систематизацію та активізацію словникового запасу учнів етикетними формулами тематичних груп «подяка», «вибачення», «незгода», «прохання», «уточнення», «злагода». Наприклад: «Уважно прослухайте слова, назвіть дієслова виключення. Оцініть допомогу словника у написанні дієслів у минулому часі. Доведіть свою точку зору. Чи можна образити людину, обговорюючи з нею питання? Що допомагає нам уникнути образ

один на одного у процесі спілкування? Які слова допомагають ввічливо сказати співрозмовнику, що ви не погоджуєтесь з його думкою? А які слова, на вашу думку, допоможуть сформулювати схвалення думки співрозмовника, згоду з ним? Запишемо ці слова у словник ввічливих слів» та ін.

Ефективним засобом активізації проблемно-пошукової діяльності учнів у руслі навчання молодших школярів діалогу служать розроблені нами завдання під загальною темою «Вчимося діалогу». Такі завдання дозволяють посилити комунікативну та пізнавальну спрямованість курсу «Українська мова та читання», що сприяє розвитку діалогічного мовлення учнів.

Кожен урок можемо починати з проблемного питання, яке спрямовує дослідницьку діяльність учнів. Послідовне виконання запропонованих завдань стає кроком у вирішенні проблеми. Відповідь на проблемне запитання допомагає учням сформулювати висновок про те, що вони дізналися нового.

Наведемо приклади тем і розроблених нами проблемних питань до загальної проблеми «Вчимося діалогу», які організують відкриття молодшими школярами лінгвориторичного знання, необхідного для формування діалогічних умінь (див. табл. 2.8.).

Таблиця 2.8. Навчальні теми та відповідні їм формулювання проблемних питань

	Тема уроку	Проблемне питання
1.	Спілкування	Як люди спілкуються?
2.	Монолог, діалог, види діалогу	Від чого залежить форма та вид спілкування?
3.	Ввічливе несловесне та словесне спілкування	Яке спілкування можна назвати ввічливим?
4.	Говоримо та слухаємо	З якою метою ми говоримо та слухаємо?
5.	Слухаємо і мовчимо, слухаємо та висловлюємося	Чи можна висловлюватись і при цьому уважно слухати співрозмовника?
6.	Текст міркування	Як люди міркують?
7.	Правило, приклад, цитата у міркуванні	Які аргументи допомагають доводити переконливо?

8.	Декілька аргументів у міркуванні	Скільки аргументів може бути в міркуванні?
9.	Правила ведення дискусії	Як обговорювати проблему, щоб не посваритися?

Зміст завдань представлений наступними групами.

Завдання першої групи спрямовані на аналіз тексту (ілюстративного матеріалу, мовної діяльності однокласників) та подальше заповнення схем (таблиць) узагальнюючого характеру.

Наприклад, вивчення теми «Спілкування» передбачає засвоєння молодшими школярами таких понять: спілкування; мовна ситуація (хто говорить, кому говорить, із якою метою); мовні ролі (хто говорить, слухає).

Завдання наступної групи пропонуються молодшим школярам після проведення ними дослідження (аналізу тексту, заповнення схем) та допомагають зафіксувати та узагальнити отриману інформацію. Наприклад: «Коли людина говорить, вона використовує не тільки слова, а й ..., ..., ..., ... — не словесні засоби спілкування»;

«Ввічливість — це спокійний, м'який, ..., ... тон голосу. Ввічливість — це ввічливі слова: дякую, ..., ..., ..., ..., ... Ввічливість — привітні засоби спілкування: ж_сти, міміка, поза».

До третьої групи належать завдання, спрямовані на організацію дискусії за результатами пізнавальної самостійної діяльності учнів з подальшим аналізом власної мовної діяльності та мовної діяльності співрозмовника. Правильну мовленнєву поведінку учнів у діалозі забезпечують представлені нами у додатках пам'ятки (див.додаток Б).

Обговорення проблеми молодшими школярами, подальший аналіз мовної діяльності співрозмовників у момент дискусійного спілкування координує вчитель. Можливість для організації позаурочного обговорення учнями результатів самостійної пізнавальної діяльності надають спеціально розроблені завдання «Вчимося діалогу», «Сторінки домашньої дискусії», «Сторінка для дорослого співрозмовника учня».

Вибір позицій обговорення пояснюється метою активізації діалогічних умінь молодших школярів. Заповнення «Сторінки домашньої дискусії» дозволяє учням усвідомити, проаналізувати власну мовленнєву поведінку та мовленнєву поведінку співрозмовника, що сприяє також усвідомленню специфіки діалогічного спілкування в ситуації обговорення проблеми та розвитку здатності до пізнання суті мовного ідеалу.

Також нами були розроблені пам'ятки для батьків «Як вести дискусію з дитиною?», яка містить рекомендації для дорослих, що допоможуть їм грамотно обговорювати дискусійні питання з дітьми молодшого шкільного віку (див. додаток В).

Впровадження у процес початкового навчання сучасних освітніх технологій (діалогічного навчання, проблемно-пошукового навчання) сприяє ефективному становленню комунікативної компетентності молодших школярів у галузі діалогічного спілкування.

Для розвитку діалогічного мовлення учнів у своїй практиці педагоги часто застосовують різноманітні дидактичні ігри. Основні завдання щодо навчання діалогу проходять у взаємозв'язку зі збагаченням та активізацією словникового запасу учнів. Педагоги застосовують ігри як у структурі різних уроків, так і у позаурочній діяльності. Під час гри діти вчаться взаємодіяти один з одним, самостійно мислити, використовувати отримані знання у різних умовах відповідно до поставленого завдання. Дидактична гра сприяє формуванню граматично правильної мови.

Дидактичні ігри сприяють:

- розвитку пізнавальних та розумових здібностей: учні набувають нових знань; розвивають пам'ять, увагу і спостережливість; навчаються висловлювати свої судження і робити висновки;
- розвитку мови дітей: збагачують та активізують словниковий запас;
- соціально-моральному розвитку учня: учні виявляють чуйне ставлення до однолітків, вчаться бути справедливим, поступатися у разі потреби, вчаться співчувати тощо [3].

Дидактичні ігри спрямовані в основному на розвиток мови, виховання правильної звуковимови, уточнення, закріплення та активізацію словника, формуванні діалогічної та монологічної мови, на правильне вираження своїх думок.

Дидактична гра – це колективна, цілеспрямована навчальна діяльність, у якій всі учасники об'єднані рішенням головного завдання та орієнтують свою поведінку на виграш. У грі діти навчаються долати труднощі [20] У школярів виховуються кмітливність, винахідливість, ініціатива, через гру вони пізнають життя, себе. За допомогою ігор вчитель здійснює сенсорне виховання дітей, розвиває пізнавальні процеси (допитливість, розуміння взаємозв'язку найпростіших явищ тощо). Педагог використовує гру як розвиток мислення, мови, уваги, пам'яті, розширення і закріплення уявлень про довкілля. У грі розвивається здатність аргументувати свої твердження, доводити. Дотримання правил у грі вимагає від учнів певних зусиль волі, уміння спілкуватися з однокласниками, долати негативні емоції, що виявляються через невдалий результат. Важливо, визначаючи правила гри, ставити дітей у такі умови, за яких вони б отримали радість від виконання завдання. Правила гри виховують уміння керувати своєю поведінкою, підкорятися вимогам колективу.

У своїй методиці вчителі часто використовують ігри: дидактичні, театральні, режисерські та рухливі, у них використовують учні діалогічні тексти, які сприяють навчанню діалогу. Послідовність застосування ігор підпорядковується логіці розвитку діалогічних умінь: школярі навчаються працювати в парах, групах, нова лексика засвоюється швидше, учні активізують та збагачують свій словник. Визначимо основні етапи роботи зі школярами.

На першому етапі основним завданням є збагачення мовного досвіду учнів різноманітними видами діалогічних реплік. І тут учителям слід спиратися на наслідувальні здібності школярів.

До джерел мовного наслідування відносяться: мова вчителя, художня література, аудіозаписи, фільми, мультфільми. Використовуючи мистецькі засоби, слід привертати увагу учнів до діалогів героїв. Саме запозичення готових діалогічних реплік і є першим етапом.

На другому етапі завдання ускладнюється: учні застосовують завчені репліки, і ті, які збудували самі. Театральні ігри, інсценування літературних творів застосовуються для навчання учнів спочатку готовим реплікам, а потім вони вчаться будувати свої.

На завершальному етапі використовуються ігри, які повинні спонукати учнів до самостійної побудови діалогічних реплік. Це словесні ігри без готових текстів, ігри-імпровізації, творчі види ігор. Важливу роль грають словесні ігри, вони дозволяють вчителю спрямовувати мовну поведінку дітей на створення різних реплік.

Правильно підібрані для розвитку діалогічного мовлення ігри, розраховані на:

1) формування у школярів вміння користуватися в діалозі різними видами ініціативних реплік (питаннями, повідомленнями, спонуканнями) та відповідними ними реакціями, а також вміння дотримуватися елементарних правил поведінки в діалозі;

2) відображення природної логіки формування мовних умінь: від сприйняття та запозичення зразків діалогічних реплік до їх використання у поєднанні репродуктивної та продуктивної мови та творчого перенесення засвоєних зразків у самостійну мовну практику.

При різних іграх вчителі також використовують бесіди зі школярами, які також сприяють навчанню діалогу. Найчастіше застосовують ігрові прийоми, за допомогою яких можна підвищити ефективність процесу комунікативних умінь учнів початкових класів.

2.2.4. Залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка

Розвиток зв'язного мовлення те тільки відіграє значну ролі у процесі мовного розвитку людини, але й одне із найважливіших загальнонавчальних умінь. Навчання в школі передбачає всебічний розвиток дитини, у тому числі, важливий і розвиток зв'язного мовлення. Актуальність даної проблеми обумовлена необхідністю мовної адаптації школяра в соціумі, що згодом дозволить йому безболісно увійти до колективу за місцем навчання, роботи, почуватися впевненим у вмінні налагоджувати спілкування з оточуючими.

Проблема комунікації у сучасного школяра справді існує. Загальнодоступні види зв'язку, соціальні мережі – сприяють скороченню мовного запасу дітей, невмінню вести діалог за можливості обмінюватися готовими цитатами, картинками. Відсутність навички реального спілкування найчастіше викликає соціальну дезадаптацію школяра, що може призвести до низки проблем: несформованість комунікативної культури, адекватної самооцінки, позитивного досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу, відповідної мотивації, що може викликати асоціальну поведінку. Цього можна уникнути, сформувавши у школяра впевненість у тому, що він вміє спілкуватися з оточуючими, що він – добрий співрозмовник.

Таким чином, в основі ідеї узагальнення лежить думка про можливість розвитку мовлення учнів за допомогою навчання діалогічним жанрам у програмі журналістського гуртка.

У рамках нашого дослідження нами була розроблена програма гуртка «Юний журналіст», яка окрім засвоєння монологічного мовлення, навчання роботі в газетних жанрах, розширення культурного та інформаційного кругозору, покликана вирішувати і завдання розвитку культури діалогічного мовлення як одного з основних комунікаційних аспектів (див.додаток Г).

Мета даної роботи – узагальнити та уявити ті форми та прийоми роботи в рамках програми гуртка «Юний журналіст», які б сприяли розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів.

Нагадаємо, що діалог (від грец. *Díalogs* - розмова, бесіда) – вид мови, що характеризується ситуативністю (залежністю від обстановки розмови), контекстуальністю (обумовленістю попередніми висловлюваннями), мимовільністю та малим ступенем організованості, тобто незапланованим характером. Отже, діалогічна мова – форма мови, при якій відбувається безпосередній обмін висловлюваннями між двома або декількома особами. Одиницею навчання діалогічної мови є діалогічне єдність (мікродіалог), що складається з двох і більше реплік, пов'язаних за змістом та формою.

Для роботи над розвитком діалогічного мовлення у рамках гурткової роботи пропонується взяти три жанри – інтерв'ю, бесіда та опитування.

Інтерв'ю – це бесіда журналіста з одним або декількома особами з заздалегідь сформульованих питань з метою отримання інформації щодо фактів, які цікавлять. Кісткою типового інформаційного інтерв'ю є ключові для журналіста питання: хто? що? де? коли? чому? навіщо? Їх, як свідчить досвід, цілком достатньо для збору фактичних відомостей. Роль автора інтерв'ю полягає насамперед у тому, що своїми питаннями він спрямовує інтерв'ююваного. З цією метою питання формулюються таким чином, щоб висвітлити вузлові моменти будь-якої події, явища, процесу, ситуації, зібрати найповнішу інформацію про героя інтерв'ю в заданому руслі.

Іноді жанр інтерв'ю ототожнюється з жанром бесіди. Однак це ототожнення необґрунтоване, хоча названі жанри мають спільні риси. Тим не менш, між цими жанрами існує дуже важлива відмінність, і полягає вона в тій ролі, яка відводиться інтерв'юєру та співрозмовнику. Цей чинник істотно впливає на зміст текстів інтерв'ю і розмови. Якщо в ролі інтерв'юєра журналіст може лише ставити питання, а відповідає опитуваний і він формує основний зміст матеріалу та її характер (зокрема, позитивний чи критичний), то журналіст-співрозмовник є рівноправним творцем змісту майбутнього тексту.

Опитування – спосіб соціального дослідження (у журналістиці), полягає у зборі інформації, отриманої як відповіді на поставлене питання.

Опитування полягає у ставленні людям спеціальних питань, відповіді на які дозволяють досліднику отримати необхідні відомості залежно від завдань дослідження. До особливостей опитування можна зарахувати його масовість, що викликано специфікою завдань, які вирішуються.

Подана нижче послідовність форм роботи зумовлена логічно за принципом – від простого до складного. Варто звернути увагу на те, що навчити створювати матеріал, говорити в стилі газетного жанру – мало. Важливо навчити будувати свою мову відповідно до всіх норм літературної мови, а це вже окремий аспект програми гуртка.

1. Домислення діалогу.

Цей вид роботи простий тим, що початок розмови вже є. Потрібно лише його продовжити. На цьому прийомі відпрацьовується навичка включення до мовної ситуації, адаптації в розмові. Робота будується в такий спосіб. Уся група поділяється на пари. Кожній парі видається лист із початком діалогу. Працюють письмово, дається час на обмірковування та запис. Потім записи промовляються вголос та обговорюються. Прийом цікавий тим, що варіанти продовження у всіх різні і діти з нетерпінням чекають, що ж вигадали інші.

Приклади діалогів:

– Ведмедик, чому ти сьогодні такий похмурий?

– Розумієш, я подумав, а якщо мені цієї зими не лягати спати...

(Тут з'являються не тільки різні варіанти, а й різні співрозмовники: Вовчєня, Лисєня, Мураха, що обумовлює різну суть діалогів, що вийшли).

2. Мовні етюди.

Робота з цим прийомом починається з пояснення журналістам-початківцям поняття «мовний етюд». Мовний етюд – особливий вид роботи, заснований на рольовій грі. Завдання дітей – скласти короткий діалог на тему. Причому важливо, що задана ситуація спочатку вирішується у вигляді експромту – без обговорення, без підготовки однією парою бажаючих. Потім після заслуховування етюд аналізується, розбираються можливі рішення, і

лише після цього етюди на тему складаються всіма учасниками, присутніми на заняттях. Подібна форма демократизує відносини між дітьми, вчить не боятися критики, аналізувати почуту інформацію.

Вправа 1. Різноманітне та доречне використання формул привітання. Ситуація спілкування. Різноманітні форми вітання та доречне їх використання у різних ситуаціях. Етюд «Зустріч».

Вправа 2. Різноманітне та доречне використання формул прощання. Різноманітні форми прощання та доречне їх використання у різних ситуаціях. Етюд «Прощання».

Вправа 3. Правила ефективного прохання. Правила поводження з проханням. Етюд «Прохання».

Вправа 4. Правила телефонної розмови. Діалог по телефону. Етюд «Розмова по телефону».

Вправа 5. Вирішення конфліктних ситуацій. Вміння керувати емоціями. Етюд «Залагодження конфлікту».

3. Ознайомлення з жанрами.

Знайомство з жанрами – перший складний прийом, у якому від учнів вимагається вміння аналізувати та робити висновки. Робота будується в такий спосіб. Уся група поділяється на маленькі підгрупи по 3-4 особи. Кожній підгрупі видається один загальний матеріал (тобто однаковий текст всім), наприклад, інтерв'ю. Завдання груп – проаналізувати текст і визначити інтерв'ю, спробувати вказати його основні риси.

Як варіант можна після цієї роботи видати текст бесіди. Дати час обмірковувати питання: чим розмова відрізняється від інтерв'ю. Обов'язково у такому разі підвести висновку: в інтерв'ю наповнення матеріалу залежить від того, хто відповідає. Журналіст лише ставить підготовлені питання. У розмові журналіст є повноправним учасником та творцем тексту.

Як закріплення пропонується створити інтерв'ю самим, розбившись на пари і керуючись сформульованими висновками.

4. Круглий стіл.

Це серйозна, хоч і ігрова форма. Вона дуже подобається юним журналістам, оскільки тут є право вільного висловлювання, щоправда, з подальшим обґрунтуванням своєї точки зору. «Круглий стіл» передбачає серйозність аналізу проблем, яких торкаються. Після круглого столу з'являється, зазвичай, якісний продуманий матеріал у шкільну газету. Саме тому тема круглого столу завчасно дуже ретельно обговорюється, її можна взяти також із результатів мозкового штурму у діловій грі. Наприклад, тема «Батьки та діти: про що сперечаються покоління?» Зверніть увагу, у темі круглого столу має обов'язково міститись проблема, до якої серед учасників круглого столу має бути неоднозначне ставлення. Також перед початком обговорення слід зазначити, що всі журналісти повинні дотримуватися правила тактовності та поваги до думки інших. Починати дискусію повинен педагог, причому краще буде, якщо він своєю першою фразою з позиції ментора, одразу викличе реакцію учнів.

Алгоритм роботи.

1. Вибір теми.
2. Обговорення проблеми.
3. Дискусія. За та проти.
4. Підбиття підсумків.

5. Прийоми рефлексії.

Рефлексія має бути обов'язково після кожного заняття. Завжди потрібно керуватися правилом, про яке повинні знати усі учні –з кожного заняття учень повинен взяти щось нове для себе, те, що йому знадобиться. Без підбиття підсумків це не завжди виходить.

Мета введення в заняття рефлексивних прийомів: навчити юних журналістів аналізувати свою діяльність на занятті, вміти порівнювати задану мету і результати, задавати собі перспективу розвитку.

Приєм «ПМІ» – плюс, мінус, цікаво. Це може бути фронтальна, або групова робота (якщо діти працювали в групах). «Плюс» – що дізналися нового, «мінус» – які мінуси в занятті виявили, «цікаво» – що було цікаво, що

захопило. Причому інші можуть ставити питання, чому саме це було цікаво та ін.

Прийом «Коло». Усі учасники взаємодії сідають у коло. Педагог задає алгоритм рефлексії:

- Розкажіть про свій емоційний стан по ходу заняття та в його кінці;
- Що нового ви дізналися, чого навчилися;
- Які причини цього;
- Як ви оцінюєте свою участь на занятті.

Учасники висловлюються по колу відповідно до заданого алгоритму. Педагог своїм висловом завершує рефлексивне коло.

До кінця навчання у рамках програми молодші школярі починають володіти основами теоретичних знань в галузі журналістики, а також методами практичної роботи, передбаченими програмою.

Юні журналісти не лише навчаються способам збору інформації, але й набувають навичок створення різних жанрів журналістики, знайомляться з типами стилістичних помилок та способами їх виправлення. І звичайно, дані вправи допомагають розвинути творчу та пізнавальну активність учнів.

Висновки до другого розділу

У процесі нашого дослідження нами було обґрунтовано об'єктивні критерії рівнів розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів, а саме: зміст (вміння вибудовувати зміст діалогу); взаємодія зі співрозмовником (вміння почати, закінчити розмову, адекватно реагувати на запитання та коментарі, підтримувати розмову); лексичне оформлення мовлення (вміння підбирати лексику, яка відповідає поставленому завданню, правильне використання лексики, відсутність грубих лексичних помилок; виразність мови

(вміння інтонаційно оформляти мову відповідно до ситуації спілкування); мовний етикет (мовні етикетні вміння при спілкуванні з оточуючими).

Нами виділено три рівні: високий, середній, низький.

Провівши аналіз результатів діагностики діалогічних умінь молодших школярів, ми дійшли висновків, що необхідна цілеспрямована робота з формуванню культури діалогічного мовлення, куди входять розробки та впровадження різноманітних форм і методів роботи, аналіз організаційно-педагогічних умов забезпечення такого виду роботи.

Виходячи з отриманих даних, у роботі визначено та теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи, а саме:

- використання формул мовного етикету у процесі навчання молодших школярів;
- моделювання ситуацій спілкування як засобу розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- використання сучасних педагогічних технологій у процесі розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли до наступних висновків.

1. Сьогодні питання розвитку та вдосконалення культури діалогічного мовлення молодших школярів набувають першочергового значення, що пояснюється багатьма обставинами. По-перше, демократичне суспільство зацікавлене у формуванні особистості, що досконало володіє культурою спілкування в ситуації обговорення тієї чи іншої проблеми. По-друге, дитина в умовах освітнього процесу відчуває значну потребу в діалозі, в обговоренні різних точок зору. Це неминуче призводить до виникнення дискусійних ситуацій, які зобов'язують учня дотримуватися правил культури спілкування, що дозволяє не допустити переходу мирного обговорення проблеми у конфлікт чи сварку. По-третє, одним із найважливіших аспектів організації навчального процесу в сучасній початковій школі є реалізація інноваційних педагогічних технологій – технології діалогічного навчання.

2. Генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення відображає складний шлях еволюції сприйняття і розуміння важливості діалогу як основного засобу спілкування та пізнання. З народження інтелектуальних дисциплін до сучасних досліджень з комунікацій та когнітивних наук, ця тема відігравала значущу роль у розвитку людського мислення.

Перші наукові уявлення про діалогічне мовлення можна відстежити в античній філософії, де платонівські діалоги відображали важливість обговорення та аргументації. Середньовіччя також внесло вклад у цю область, розвиваючи диспутну методичку та логіку. Відродження принесло нові підходи до діалогу, інколи суперечливі, але завжди сприяли розвитку аналітичного мислення.

У XIX та XX століттях, з появою психології та соціології, діалог став об'єктом досліджень, спрямованих на вивчення спілкування та мовного аналізу. Сучасні дослідження в галузі когнітивних наук та мовознавства

також акцентують увагу на діалогічному мовленні як засобі конструктивного спілкування та розвитку когнітивних процесів.

Загалом, генезис наукових уявлень про розвиток культури діалогічного мовлення свідчить про постійне розширення розуміння важливості діалогу в житті людини, сприяючи розвитку не лише мовних навичок, але й спроможностей до аналізу, критичного мислення та побудови конструктивних відносин з іншими людьми. Діалогічне мовлення залишається актуальним і в сучасному світі, де спілкування відіграє важливу роль у всіх сферах життя.

3. Діалогічне мовлення ґрунтується на лінгвістичних засадах, що визначають його основні характеристики та структуру. Однією з ключових особливостей є спілкування між двома або більше учасниками, які обмінюються інформацією, думками, ідеями та емоціями.

Лінгвістичні засади діалогічного мовлення включають в себе вивчення мовних засобів, які використовуються для вираження комунікативних інтенцій та взаємодії між учасниками діалогу. Це включає в себе вивчення синтаксичних конструкцій, лексичного багатства, мовних структур тощо.

Важливу роль у формуванні діалогічної культури відіграє вміння використовувати адекватну мовну стратегію в залежності від контексту та комунікативних цілей. Навички відповідного реагування на інтеракцію партнера є ключовими для успішного діалогу.

Важливою лінгвістичною особливістю діалогічного мовлення є взаємодія між мовними одиницями, яка може виявлятися у вигляді запитань та відповідей, коментарів, реплік, спростувань тощо. Ця взаємодія допомагає учасникам діалогу спілкуватися та розуміти один одного.

Лінгвістичні засади діалогічного мовлення розширюються в сучасному цифровому середовищі, де інтернет, соціальні медіа та інші засоби комунікації надають нові можливості для діалогічного спілкування, але також створюють нові виклики та можливість для міжкультурного обміну думками та ідеями.

4. Специфіка розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку виокремлюється наступними важливими висновками. На початковому етапі навчання молодших школярів спостерігається активний процес формування мовленнєвих навичок та комунікативної компетентності. Діти починають освоювати основи мовленнєвої діяльності та використовують мовні засоби для вираження своїх думок та ідеї.

Для успішного розвитку культури діалогічного мовлення учнів молодшого шкільного віку важливо створити сприятливе навчальне середовище, де діти відчують підтримку вчителів та однокласників у процесі спілкування.

Учні молодшого шкільного віку часто виявляють великий інтерес до спілкування, і цей інтерес може бути використаний для активного розвитку їхньої культури діалогічного мовлення через засвоєння нового словникового запасу, граматичних структур і мовних навичок.

Урахування специфіки вікових особливостей та індивідуальних потреб учнів є важливим аспектом в розвитку культури діалогічного мовлення. Різноманітні методи і завдання можуть допомогти вчителям адаптувати процес навчання до потреб кожного учня.

5. Емпіричне дослідження рівнів розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів дозволило зробити наступні важливі висновки.

Основні проблеми, які були виявлені в цьому дослідженні, включають слабкість учнів у виразному мовленні, здатність до логічної аргументації та недостатню увагу до спілкування та слухання співрозмовника.

Важливою задачею є вдосконалення методик навчання, спрямованих на підвищення рівня розвитку культури діалогічного мовлення у молодших школярів. Важливо створити сприятливу атмосферу для розвитку діалогічного мовлення в класному колективі, де діти відчують підтримку один одного та вчителя. Спільна робота над проектами, дискусії та групові завдання можуть сприяти цьому процесу.

б. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів емпіричного дослідження нами були визначені та теоретично обґрунтовані основні організаційно-педагогічні умови розвитку культури діалогічного мовлення молодших школярів в освітньому процесі початкової школи, а саме:

- використання формул мовного етикету у процесі навчання молодших школярів;
- моделювання ситуацій спілкування як засобу розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- використання сучасних педагогічних технологій у процесі розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи;
- залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка.

Використання формул мовного етикету у процесі навчання молодших школярів є важливою складовою для розвитку їхньої культури діалогічного мовлення. Воно сприяє створенню сприятливого комунікативного середовища та надає дітям необхідні навички для успішного спілкування в сучасному суспільстві.

Моделювання ситуацій спілкування відіграє ключову роль у формуванні навичок діалогічного мовлення у молодших школярів. Ця практика надає учням можливість випробувати свої комунікативні навички в контрольованому середовищі. Педагогічне моделювання спілкування може включати різноманітні сценарії, рольові ігри, драматизації та інші види вправ, які дозволяють учням відчувати себе в різних комунікативних ролях та ситуаціях. Важливою складовою моделювання є обговорення та рефлексія після вправи, що дозволяє учням аналізувати своє спілкування, виявляти помилки та здобувати досвід для подальшого вдосконалення.

Моделювання ситуацій спілкування є важливим інструментом для розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи. Воно сприяє практичній аплікації набутих знань та навичок у реальних

комунікативних ситуаціях і сприяє підготовці учнів до ефективного спілкування в сучасному суспільстві.

Використання сучасних педагогічних технологій стає важливим засобом для розвитку культури діалогічного мовлення учнів початкової школи. Вони розширюють можливості навчання та надають інструменти для покращення якості освіти, підготовки учнів до ефективного спілкування та подальшого впровадження їх у сучасне інформаційне суспільство.

Залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка є важливим та ефективним засобом розвитку культури діалогічного мовлення.

Журналістська діяльність надає учням можливість практично вдосконалити свої навички діалогічного мовлення. Учні навчаються створювати інтерв'ю, проводити розслідування та спілкуватися з різними людьми, що сприяє розвитку комунікативних умінь. Журналістська діяльність стимулює учнів до активного слухання, аналізу та рефлексії над інформацією. Вони навчаються критично мислити та аргументувати свої думки, що є важливими аспектами розвитку діалогічного мовлення.

Узагальнюючи, залучення молодших школярів до журналістської діяльності в умовах шкільного гуртка є ефективним методом для розвитку культури діалогічного мовлення. Воно сприяє розвитку комунікативних, критичних та творчих навичок, підготовці учнів до ефективного спілкування та реалізації їхнього потенціалу у сучасному суспільстві.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми і потребує подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 2007. 328с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : навч. посібник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
3. Беляєва О.В. Методика розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2009. 20 с.
4. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2: Читання Н.Богданець-Білоskalенко. К. : Грамота, 2020. 160 с.
5. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2 Читання / Н.Богданець-Білоskalенко. К. : Грамота, 2020. 160 с.
6. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 2. Читання/ Н.Богданець-Білоskalенко, Ю.Шумейко. К. : Грамота, 2021. 160 с.
7. Бондаренко Н. В. Ситуаційні вправи на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2017. № 2. С. 2-7.
8. Варварук М.М. Лінгводидактичні засади формування діалогічної компетентності учнів початкової школи. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2019. № 3. С. 37-41.
9. Варварук М.М. Український фольклор як засіб формування діалогічної компетентності учнів початкової школи. Науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Інноваційна педагогіка. Одеса, 2019. Вип. 17. С. 71–74.
10. Варварук М.М. Формування готовності майбутніх педагогів до навчання

- діалогічного мовлення молодших школярів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Вип.70. С.34-37.
11. Вашуленко М.С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1-2 класах закладах загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навч.-метод. посібник. Київ: видавничий дім «Освіта», 2019. 192с.
  12. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. К.: Освіта, 2006. 268с.
  13. Вашуленко О.В. Мовленнєва складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. Початкова школа. 2011 №12. С.16-22.
  14. Вашуленко О.В. Формування у молодших школярів умінь створювати власні висловлювання на уроках літературного читання: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 71с.
  15. Виховна робота зі студентською молоддю. Навчальний посібник за ред. Т.Ю. Осипової. Одеса, 2006.
  16. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів. К., 2003.
  17. Вітвицька С.С. Практикум з педагогіки вищої школи. – К., 2005. 225с.
  18. Власенко О.В. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. Управління школою. 2005. №22-24, серпень. С. 21-22.
  19. Власенко О.В. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. Управління школою. 2005. №22-24, с. 21-22.
  20. Галаєвська Л.В. Ситуативні завдання у формуванні культури спілкування на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2011. № 6. С. 22-27.
  21. Глазова О. Навчання діалогічного мовлення. Дивослово. 2003. №1. С.31–33.

22. Гончаренко, С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волин. обереги, 2011. 519 с.
23. Державний стандарт початкової освіти [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180087.html
24. Дзямулич, Н. Комунікативно-ситуативні вправи в системі розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 8(2). С.124-133.
25. Дубовик С. Аудіювання на уроках української мови . Початкова школа. 2002.№3. с.8 4.
26. Зимильдінова А., Філь Г. Діалог як форма усного мовлення учнів початкових класів. Початкова школа, 2014, № 3, с. 37-39.
27. Зимильдінова, А. Діалог як форма усного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2014. № 3. С. 37-39.
28. Зимильдінова, А. Діалогічні методи навчання – важлива передумова ефективності роботи вчителя-майстра на уроках рідної мови в початкових класах. *Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір: Наукові записки*. Вип. 3. Дрогобич: Посвіт, 2006. С.6-10.
29. Іпатій І., Кузик О. Формування навичок діалогічного мовлення. Науковий огляд. Матеріали XIV Міжнародної Інтернет-конференції «ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION» URL: <http://intkonf.org/ipatiy-i-k-kuzik-o-v-formuvannya-navichok-dialogichnogo-tamonologichnogo-movlennya/>.
30. Коваль Г.П., Іванова Л.І., Суржук Т.Б. Методика читання: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2008.
31. Кондратюк О.М. Технологія організації навчального діалогу молодших школярів. Розвивальні технології навчання молодших школярів. Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2011. С. 64-119.
32. Котусевич Аліція-Анна. Діалог у структурі навчальних відносин зі

- студентом. Вісник Львівського Університету. Сер.пед. 2005. Вип.19. Ч. 1. С.52-62.
33. Лобанчук О. Добір літературних та мистецьких творів для мовленнєвого розвитку учнів. Початкова школа, 2009. №4. С.37–41.
34. Лопатіна Г.О. Методика навчання діалогічного мовлення дітей молодшого дошкільного віку: монографія. Бердянськ: Видавець Ткачук. В., 2014. 254 с.
35. Луценко І.О. Готуємось до мовленнєвого спілкування з молодшими школярами: Навч. посібник. К.: НПУ, 2001. 96 с.
36. Ляшкевич А.І. Наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Херсонський держ. ун-т. Херсон, 2003. 18 с.
37. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. Посібник. К.: МАУП, 2000. С. 95-98.
38. Мамчур, Л. Погляди В.Сухомлинського на розвиток комунікативної здатності та зв'язного мовлення молодших школярів. Початкова школа. 2010. №9. С.53-55.
39. Мартіна, О. Діалогічне мовлення як засіб формування комунікативної компетентності учнів початкових класів. Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2019. № 27. С.375-380.
40. Мачуська І.М. Формування культури спілкування суб'єктів навчально-виховного процесу. Педагогіка і психологія. 1997. №3. С. 96-104.
41. Медведь, Н. Розвиток діалогічного мовлення засобами інсценізації. *Початкова школа*. 2007. № 9. С. 32–35
42. Медінцев В.О. Деякі теоретичні джерела діалогічного підходу у психології. Практична психологія та соціальна робота. №9-10. 2003. С.46-58.
43. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За наук.

- ред. М.С.Вашуленка. К.: Літера ЛТД, 2011. 364с.
44. Науменко В., Захарійчук М. Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Поч. школа*. 2002. № 10. С. 13-15.
  45. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті / «Освіта України». №29. 18.07.01. С.4.
  46. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник. Львів: Світ, 2019. 136 с.
  47. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н.М.Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.
  48. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – Київ, 2004. - кн.1.
  49. Орбан-Лембрик Л.Е., Подгурецькі Ю. Психологічні засади спілкування: Монографія. Івано-Франківськ: Видавництво “Нова зоря”, 2008. 416с.
  50. Палихата Е.Я. Урахування психологічних факторів у процесі навчання діалогу шляхом опрацювання діалогічної єдності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Педагогіка, соціальна робота. 2012. Вип. 29. С. 132-135.
  51. Палихата Е.Я. Формування ввічливості у процесі навчання культури діалогічного спілкування. *Наукові записки ТНПУ. Літературознавство*. 2016. № 44. С. 95-99.
  52. Палихата М. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. Т.: ТДПУ ім. Володимира Гнатюка, 2002. 272 с.
  53. Палихата, Е. Взаємозв'язок між монологічним і діалогічним мовленням на уроках вивчення рідної. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка. 2006. № 4. С. 107–112.
  54. Палихата, Е. Навчання діалогічного мовлення учнів другого року навчання в основній школі. *Рідна мова*. 2015. №23. С. 57–66.
  55. Педагогічна майстерність: Підручник/за ред.. І.А. Зязюна./ К., 2004.

56. Петрик О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. Початкова школа. 2005. № 11. С. 8-11.
57. Петрик, О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2005. № 11. С. 8-11.
58. Пономарьова К.І. Методика розвитку мовлення. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С.Вашуленка. К.: Літера ЛТД, 2010. С. 307-315.
59. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: Посібник. Київ , 2019. 131 с.
60. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: посіб. Київ , 2019. С.131.
61. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: «Початкова школа», 2018. 432 с.
62. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів. Управління школою. 2005. №22-24. С. 5-6.
63. Ростикус Н.П. Аналіз компонентів ситуаційної діалогічної діяльності учнів на уроках української мови в початкових класах. Науковий вісник Донбасу. 2018. № 1 2 (37-38). URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/.PDF>
64. Ростикус Н.П. Як навчати діалоги складати? Методика формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Учитель початкової школи*. 2018. № 1. С. 16–19.
65. Ростикус, Н. Мовленнєво-комунікативна готовність дітей до навчання української (рідної) мови в початковій школі. Гірська школа Українських Карпат. 2016. № 15. С. 198–202.
66. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2013. 504 с.
67. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. К.: Освіта, 2007.

68. Савченко О.Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи. Початкова освіта : Метод. рекомендації. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. С. 4–8.
69. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності молодших школярів у руслі концепції розвивального навчання. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки. 2015. Вип. 28. С.150-156.
70. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності молодших школярів у руслі концепції розвивального навчання. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. Педагогічні науки. 2015. Вип. 28. С. 150-156.
71. Сіранчук Н.М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови: Монографія. К. : Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
72. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. К.: Радянська школа, 1997. Т.4. (Павлівська середня школа; Розмова з молодим директором школи). 640 с.
73. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. К. : Видавництво «Світоч», 2019. - 336 с.
74. Ткачук, Г. Технології формування зв'язного мовлення молодших школярів засобами художніх творів В. О. Сухомлинського. Початкова школа : Науково-методичний журнал. 2015. № 10. С.12-15.
75. Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: 1-4 класи (оновлена) URL: <http://mon.gov.ua/withoutSD/Програми/1-ukrayinska-mova-1-4-klas.lyuba.doc>
76. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Київ: Радянська школа, 1983. - Т.1. - 488 с.
77. Химинець В.В. Інновації в початковій школі /В.В. Химинець, М.Ю. Кірик. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 312 с.
78. Черезова, І. Психолінгвістична складова мовленнєвої діяльності

молодших школярів. *Початкова школа*. 2014. № 9. С. 52-54.

79. Шевцова Л.С. Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : метод. посіб. Житомир : Меркурій, 2004. 94 с.
80. Шевчук Т.О. Шляхи вдосконалення культури розмовного діалогу молодших школярів на уроках української мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 2011. С.81-84 URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8296/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Ця анкета складена для визначення навичок та вмінь учнів у проведенні діалогів та спілкуванні. Відповіді на ці питання допоможуть з'ясувати рівень розвитку культури діалогічного мовлення у школярів.

Ім'я та прізвище: _____

Вік: _____ Рік народження: _____

Клас: _____

1. Чи ви любите спілкуватися з іншими дітьми?

Так

Ні

2. Чи буває вам складно розпочати розмову з новими людьми?

Так

Ні

3. Чи ви берете активну участь у діалогах під час уроків у школі?

Так

Ні

4. Як часто ви розмовляєте зі своїми батьками чи опікунами вдома?

Постійно

Час від часу

Рідко

5. Чи пробували ви вже виступати перед класом чи групою інших дітей?

Так

Ні

6. Як ви відчуваєте себе під час таких виступів (наприклад, на виховних годинах, виставках, тощо)?

Впевнено

Сором'язливо

Збуджено

Інше (вказати)

7. Які теми розмови вам найбільше подобаються?
8. Чи можете ви назвати приклад, коли ви вирішували конфлікт чи ситуацію за допомогою розмови?
9. Які способи ви використовуєте для слухання інших людей під час розмови?
10. Що, на вашу думку, допомагає зробити розмову цікавішою і корисною для обох співрозмовників?
11. Чи є у вас якісь питання або зауваження щодо діалогічного мовлення, які ви хотіли б висловити?

Дякую за заповнення анкети. Ваші відповіді допоможуть зрозуміти, як ви розвиваєте навички діалогічного мовлення, і допоможуть покращити ці навички в молодших школярів.

Додаток Б

Як навчитися уважно слухати співрозмовника?

1. Визнач мету, з якою ти слухаєш співрозмовника.
2. Повернись обличчям до співрозмовника. Уважно стеж за виразом його обличчя, жестами, позою.
3. Дай час висловитись співрозмовнику. Стеж за перебігом його міркування. Розмірковуй разом із співрозмовником.
4. Не перебивай того, хто говорить. Коли співрозмовник уже висловився, постав запитання, перепитай, використовуючи при цьому ввічливі слова.

Як навчитися розуміти співрозмовника без слів?

Сигнали, які показують співрозмовнику, що його слухають:

Я слухаю	Уважний погляд
Так-так	Кивок головою
Продовжуй	Посмішка
Що ж далі?	Нахмурені брови

Як поводитися в дискусії?

1. Під час обговорення проблеми дивись на співрозмовника, а не убік.
2. Уважно вислухай думку свого співрозмовника.
3. Не перебивай свого партнера зі спілкування.
4. Якщо твій погляд на проблему відрізняється від думки співрозмовника, вибачся перед тим, хто говорить, і вислови свою думку.
5. Пам'ятай, що кожна думка має бути аргументованою.
6. Використовуй у спілкуванні ввічливі слова, не грубі, думка кожної людини має право існувати і має бути вислухана.

Додаток В

Як вести дискусію із дитиною?

1. Вислухайте проблему, яку Вам пропонує обговорити дитина, з щирим інтересом.
2. Перепитайте, чи правильно ви зрозуміли проблему обговорення.
3. Надайте можливість дитині першій висловити свою думку. Обов'язково попросіть співрозмовника довести свою думку. Якщо Ваш співрозмовник утруднюється, скажіть самі.
4. У разі розходження Вашої думки з думкою дитини, не примушуйте її змінювати свою точку зору. Намагайтеся зацікавити співрозмовника вагомими аргументами.
5. Використовуйте для доказу своєї думки тлумачні словники, довідники та іншу літературу.
6. Залучайте до домашнього обговорення кількох співрозмовників.
7. Дайте дитині можливість поставити дорослим співрозмовникам запитання.
8. Наприкінці обговорення проблеми обов'язково підсумуйте. Чи вдалося вам дійти спільної думки? Повторіть вагомі аргументи. Сформулюйте висновок. Якщо в процесі обговорення не вдалося визначити єдину загальну точку зору, чітко сформулюйте позиції, на яких Ви закінчуєте обговорення.
9. Пам'ятайте, Ваша мовна поведінка — взірець для наслідування. Використовуйте у мові формули мовного етикету, доброзичливу міміку, жести.

Додаток Г

Програма гуртка «Юний журналіст»

Шановні батьки та педагогічний колектив!

Ми раді представити вам концепцію та цілі роботи гуртка «Юний журналіст», який ми плануємо організувати для наших учнів. Цей гурток призначений для дітей молодшого шкільного віку і має на меті розвивати їхні навички діалогічного мовлення та журналістські здібності. Нижче наведено детальну інформацію про цей гурток і його переваги.

Мета гуртка:

Розвивати навички діалогічного мовлення.

Підвищити критичне мислення та аналітичні здібності дітей.

Вчити дітей збирати та обробляти інформацію.

Розвивати навички виразного мовлення та публічного виступу.

Популяризувати читання та літературу серед молодших школярів.

Сприяти розвитку творчості та самовираження.

Напрями діяльності гуртка:

Вивчення журналістських навичок: діти навчатимуться писати новини, статті, інтерв'ю, та робити репортажі.

Робота з опитуваннями та інтерв'ю: діти будуть вчитися ставити запитання та веде інтерв'ю зі своїми однокласниками, вчителями та гостями.

Видавнича діяльність: створення шкільного журналу або газети, включаючи вибір тем, роботу з ілюстраціями та дизайном.

Гостьові лекції та майстер-класи: запрошення журналістів та публіцистів для спілкування з дітьми та ділиться своєю досвідом.

Переваги участі у гуртку «Юний журналіст»:

Розвиток навичок комунікації та діалогічного мовлення.

Сприяння розвитку креативності та виразного мовлення.

Збагачення словникового запасу.

Навчання роботі з інформацією та аналізу.

Підвищення самоповаги та впевненості в собі.

Ми віримо, що гурток «Юний журналіст» буде корисним і цікавим для наших учнів, допоможе їм розвивати важливі навички та підготує їх до життя в інформаційному суспільстві. Цей гурток також може стати основою для майбутнього зацікавлення дітей у журналістиці та засобах масової інформації.

Ми готові відповісти на будь-які ваші запитання та розглянути всі пропозиції щодо організації роботи гуртка. Дякуємо за вашу підтримку та співпрацю.

Програма гуртка «Юний журналіст» структурована на кілька сесій (або серій занять), де діти будуть вивчати основні аспекти журналістики та практикуватися в створенні журналістських матеріалів. Ось загальна програма гуртка:

Сесія 1: Основи журналістики

Мета:

- ✓ Представлення гуртка та його цілей.
- ✓ Вивчення основних понять журналістики.
- ✓ Вступ до журналістської етики.

Завдання:

- ✓ Представлення учасникам гуртка мети та цілей роботи.
- ✓ Визначення понять «новина», «стаття», «інтерв'ю», «репортаж».
- ✓ Обговорення журналістської етики та важливості точності та об'єктивності.

Сесія 2: Пошук та обробка інформації

Мета:

- ✓ Навчити дітей знаходити та використовувати джерела інформації.
- ✓ Розвивати навички аналізу та критичного мислення.

Завдання:

- ✓ Пошук інформації в інтернеті, бібліотеці та інших джерелах.
- ✓ Вивчення технік аналізу та перевірки достовірності інформації.
- ✓ Вправи на критичне мислення та формулювання запитань.

Сесія 3: Письмовий журналізм

Мета:

- ✓ Вивчити основи письмового журналізму.
- ✓ Навчити створювати новини та статті.

Завдання:

- ✓ Огляд основ журналістики, включаючи структуру новин та статей.
- ✓ Практичні вправи на написання новин і статей на актуальні теми.
- ✓ Обговорення робіт учасників і надання зворотного зв'язку.

Сесія 4: Інтерв'ювання та репортажі

Мета:

- ✓ Навчити дітей проводити інтерв'ю та створювати репортажі.

Завдання:

- ✓ Вивчення технік інтерв'ювання та підготовки питань.
- ✓ Практичні вправи на проведення інтерв'ю зі своїми однокласниками або гостями.
- ✓ Розробка репортажу на основі зібраної інформації.

Сесія 5: Видавнича діяльність

Мета:

- ✓ Подивитися на процес видавництва журналу або газети зсередини.

Завдання:

- ✓ Розгляд структури та дизайну видання.
- ✓ Участь у створенні одного або кількох випусків шкільного журналу або газети.
- ✓ Публікація статей та матеріалів, створених учасниками гуртка.

Сесія 6: Гостьові лекції та відвідування редакцій*Мета:*

- ✓ Ознайомлення з роботою професіональних журналістів та редакцій засобів масової інформації.

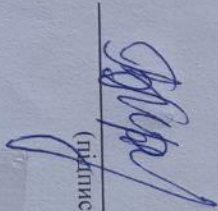
Завдання:

- ✓ Запрошення журналістів або редакторів для лекцій та спілкування з дітьми.
- ✓ Відвідування місцевої редакції газети чи телевізійного каналу.

Ця програма гуртка «Юний журналіст» розвиває навички діалогічного мовлення, журналістські навички та креативність у молодших школярів, допомагаючи їм розуміти світ навколо та виражати свої думки через слово та текст. Програму можна адаптувати відповідно до віку та інтересів учасників гуртка.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Александр К.В.

(підпис)